

Cihâd-ı Ekber Bağlamında I. Dünya Savaşı'nda Libya'da Türk-Alman-İtalyan Faaliyetleri ve Senûsî Direnişi

Turkish–German–Italian Activities in Libya During the First War in the Context of the Holy War and Senusi Resistance

Yusuf AYDIN*

*Dr. Öğr. Üyesi, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara, Türkiye

ORCID: YA. 0000-0001-9667-9246

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Yusuf Aydın,
Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü,
Ankara, Türkiye

E-posta/E-mail: yusufaydin47@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 04.09.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
30.11.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
15.01.2021

Kabul/Accepted: 16.01.2021

Atıf/Citation: Aydın, Yusuf. "Cihâd-ı Ekber Bağlamında I. Dünya Savaşı'nda Libya'da Türk-Alman-İtalyan Faaliyetleri ve Senûsî Direnişi." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 39 (2021): 39-74.

<https://doi.org/10.26650/YTA2021-790609>

Öz

Ekim 1912 tarihli Uşi antlaşmasıyla Osmanlı Devleti Libya'dan çekildi ve Kasım 1914'te ilan edilen Cihat Beyannamesi her tarafa olduğu gibi Libya'da da camilerde okundu. Başlangıçta İtalya cihat kapsamına alınmadı. İtalya ise Ağustos 1915'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Cihat faaliyetleri, başlangıçta İtalyanları Libya'da tedirgin ettiyse de harbin gidişatını değiştiremedi. Bu çalışmada, Savaş yıllarında Libya'da cihat propagandası, Türk-Senusi ittifakı ve Fransız-İngiliz karşı faaliyetleri araştırmamızın konularındır. Bu araştırma, kronolojik olarak 1915-1918 yıllarını kapsamaktadır. Ayrıca Türk ve Fransız arşivleri, gazeteler ve araştırma eserlerine dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cihâd, İtalya, Senûsî, İrredantizm, Nuri Bey

ABSTRACT

The Ottoman Empire withdrew from Libya with the signing of the Ouchy Treaty in October 1912. The Jihad Declaration, which was proclaimed in November 1914, was read in mosques in Libya and other regions. Italy was initially excluded from the scope of jihad. In August 1915, the Italia declared war against the Ottoman Empire. Although the jihad activities made the Italians uneasy in Libya at the beginning, they could not change the course of the war. In this work, we focus on the jihad propaganda in Libya during the war years, the Turkish–Sennusi alliance, and the French–British counter activities. Specifically, this work covers the period of 1915–1918. It is also based on Turkish and French archives, as well as newspapers and research works.

Keywords: Holy War (jihad), Italy, Senussi, irredentism, Nuri Bey

Extended Abstract

After the industrial revolution, the Ottoman Empire entered Italy. Italy then set its sights on the Mediterranean after receiving approval from Europe's great powers. However, Italy faced France as her rival. As the smallest imperialist state in Europe, Italy then focused on Tunisia for the supply of the raw materials needed for its growing population and industry. However, when France entered Tunisia in 1881, he tried his luck in Abyssinia in the 1880s. Unable to hold on here, it entered Libya on September 29, 1911 with various excuses. The most important factor in Italy's entry into Libya was Libya's geographic proximity to Italy. Italy occupied Libya in October 29, 1911. The officers sent to Libya included Mustafa Kemal Pasha, Enver Pasha, and other important officers. With the start of the Balkan wars, the Ottoman State could not continue the war with the Italians in Libya and thus withdrew from Libya under the Ushi Treaty, which was signed in October 18, 1912. This occupation was a rehearsal for the "Cihâd-ı Ekber: Holy War," which was declared in the Great War. Italy declared war on Turkey in August 1915. The Ottoman Empire joined the First World War as an ally of Germany, and during this period, Jihad-ı Akbar was declared. Immediately thereafter, Turkey, with the support of the Germans, sent funds, weapons, ammunition, and officers to Senusi' in Tripoli, which is known as Libya today, and then used the weapon of jihad against the Italians. Italy declared war on Turkey on August 23, 1915, and Libya tried to benefit from the Sheik of Senusi. Ahmed Senusi came to Istanbul just before the publication of the jihad fatwa and opened a discussion with the Ottoman government. The Ottoman government had already sent jihad propagandists to Islamic lands, including Libya, before the war. The declaration of jihad in Libya was translated into Arabic and read in all mosques. Although Italians were initially exempted from jihad in Libya, they continued to send underhanded weapons, ammunition officers, etc. Since she declared war on Turkey in August 1915, Italy became the target of the jihad in Libya. After the declaration of war, the Ottoman General Staff established the "North African Groups Command" and assigned Nuri Bey, the brother of Enver Pasha, as its head. Libya's indigenous troops (Senusis) and mujahids were subordinate to this command. The Iraqi-born Ottoman officer Cafer el Askeri and other Arab officers also trained Sanusi forces and tribes according to the Ottoman warfare order. The language of instruction was Turkish. Weapons, ammunition, and money were provided by Teşkilat-ı Mahsusa. The Senusians did not initially intend to fight Britain, which controlled Egypt at that time; they were mainly against the Italians. However, Special Organization agents were constantly provoking the Senusis, and German agents were sending weapons and

ammunition via submarines. As a result, when the Sanusi forces made a sudden raid on the British, Anglo-Sanusi clashes began, but the British had the upper hand. However, the chances of jihad success in Libya were very poor. Weapons and ammunition were sent to Tripoli via submarines. At the beginning of the war, the brother of Enver Pasha, Nuri Bey, was sent to Libya to manage the war while Prince Osman Fuad was sent to reconcile the tribes. Despite the refusal of the Sheik of Senusi, he was pressured by the German and Ottoman officers to attack the British. Although successful moves were made initially, the British later gained an edge. Ahmed Şerif Senusi was replaced by his uncle Sayyid Idris, who preferred to negotiate with the Italians. Toward the end of the war, Ahmet Şerif Senusi was invited by Enver Pasha to Istanbul to be sent to Islamic lands. However, this attempt was rejected by Sultan Vahdeddin. After the Armistice of Mudros, Libya was given to Italy through the Sevres Treaty. In 1919, the Republic of Tripoli was established in Misrata, but it was short lived. Some of the *ulama* who were in Istanbul for the propaganda of the Holy War were captured by the British. The Holy War in Libya had no chance of succeeding.

Giriş

Sanayi İhtilaliyle birlikte artan hammadde ihtiyacı, gelişmiş ülkeleri sömürge arayışına itti. Sanayileşmesini geç de olsa tamamlayan İtalya da sömürge arayışına girmişti¹. İtalya, 1861'de birliğini tamamladıktan sonra² Akdeniz'de sömürge projeleri kuruyor, Cezayir'den sonra Tunus'u da işgal eden Fransa'yı, projelerini engelleyen bir ülke olarak görüyordu. Ancak tek başına Fransa'ya meydan okuyamazdı ve Fransa, Akdeniz'de kendisi için bir engel kuvvet idi³. İtalya, ilkin Tunus'a girmek istediye de buraya 1881'de Fransa'nın buraya yerleşmesi üzerine⁴ 1880'li yıllarda Habeşistan'a girmiş ancak 1896'da yenilmişti⁵. İtalya, Eylül 1911'de Osmanlı toprağı olan Libya'ya saldırdı⁶. Libya; İtalya'ya yakınlığı, coğrafi konumu ve lojistik destek açısından işgale kolaylık sağlıyordu. Osmanlı Hükümetinin gönderdiği subaylar (Mustafa Kemal ve Enver Beyler ve diğerleri) işgal karşısında başarılı mücadele verdiler. Bunda Senûsiye tarikatının⁷ mühim desteğı oldu⁸. Ancak Osmanlı Devleti, bir sene sonra Eylül 1912'de Balkan savaşının çıkması üzerine Libya'dan kuvvetlerini çekip Lozan'da İtalya ile Ekim 1912'de

- 1 İtalya'nın koloni arayışı hakkında geniş bilgi için bkz: "Revue-Chronique", *Revue des Deux Mondes (RDM)*, t. XXXI, 1926, s. 955 vd.; "Revue-Chronique", *RDM*, t. XXXIII, 1926, s. 237 vd.
- 2 Geniş bilgi için bkz. Charles de Mazade, "L'épreuve de l'Unité Italienne", *RDM*, t. LXIII, 1866, s. 1007-1034.; Georges Goyau, "L'Unité Italienne", *RDM*, t. CLV, 1899, s. 187-216.; Paul Guichonnet, *L'Unité Italienne*, Que Sais-Je, Paris, 1970.; M.R., "İtalyan Vahdeti", *Ileri*, nr: 452-70, 10 Nisan 1919, s.1.
- 3 Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 35, 254-255.; Fransa, 1881'de Tunus'u işgal ettikten sonra, İngiltere de Mısır'ı 1882'de işgal etti ve bundan böyle Kuzey Afrika'da Fransız-İngiliz rekabeti hızlandı. Fransa, Tunus'u işgal meşruiyetine karşılık olarak İngiltere'nin Mısır'a girmesine razı olmuştu. Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali...*, s. 20, 238.; İtalya'nın Kuzey Afrika üzerinde ticarî menfaatleri, Tunus'u işgal emelleri ve Akdeniz'de süper devletlerin sömürgecilik faaliyetleri hakkında ayrıca bkz. Süleyman Kızıltoprak, "Mısır Sorunu Çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin Üçlü İttifak'a Yaklaşımı", *Prof. Dr. Fahri Armaoğlu'na Armağan*, Ersin Embel (ed.), Ankara 2008, s. 211-248.
- 4 Geniş bilgi için bkz. G. Valbert, "La France et l'Italie", *RDM*, t. XLV, 1881, s. 201-211.
- 5 Geniş bilgi için bkz: Rouire, "Les Italiens dans l'Erythrée", *RDM*, t. CXXXIV, 1896, s. 391-413.; "Italie et Abyssinie", *Correspondance d'Orient*, nr: CXXIX, 1 Février 1914, s. 143-144. Menelik'in ölümü münasebetiyle *Giornale d'Italia*'dan naklen.
- 6 Geniş bilgi için bkz: René Pinon, "L'Europe et la Guerre Italo-Turque", *RDM*, t. IX, 1912, s. 599-636.; ayrıca bkz. Auguste Gauvain, "L'Italie et la Guerre", *Revue de Paris*, 1 février 1918, s. 658 vd.; Osmanlı Devleti ve tebaasının İtalya'nın Libya'yı işgaline gösterdiği büyük tepki için bkz. Sezen Karabulut, "Osmanlı Devleti'nin Muhasım Devlet Politikasına Bir Örnek: Trablusgarp savaşı ve İzmir'deki İtalyanlar", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2018/2, C. 17, S. 34, s. 192 vd.
- 7 İdrisiye tarikatının devamı olup Hicaz'da Ebu Kubeys tepesinde 1837'de kuruldu. İlk zaviyesini Mekke'de açtı. Tarikatın kuruluşu ve tarihi seyri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Özköse, *Muhammed Senûsi, Hayatı, Eserleri, Hareketi*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2000, s. 31 vd.
- 8 Geniş bilgi için bkz. *1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal*, Yay. Haz. Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.; Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı verilen savaş, Osmanlı gazetelerinde çeşitli hikayelere konu oldu. Yazılan hikâyeler için bkz. Nesime Ceyhan, *Trablusgarp Hikâyeleri*, İstanbul, Selis Kitaplar, 2006.

Uşi (Ouchy) Antlaşmasını imzaladı⁹. Bununla Afrika'daki son Osmanlı toprağı kaybedilmişse de Osmanlı halifesinin Libya'da dinî nüfuzu sürüyordu; burada bir *nâibü's sultan* bulunuyordu. Bu adla kurulan makama o zaman Şemsettin Paşa getirilmişti¹⁰. Bu müessese, İtalyan kamuoyunu rahatsız edecek ve bu müessese ile İtalyan Hükümeti, milli gururlarının kırıldığını ve Libya Araplarının nezdinde, İtalyan tebaasının hukukî ve siyâsî statüsünün belirsizliğine sebep olduğunu düşünecek ve bu durum Ağustos 1915'te Türkiye'ye ilan edilen savaşın bahanelerinden biri olacaktır.

Kamuoyunun bu hoşnutsuzluğu üzerine İtalyan Hükümeti, 5 Kasım 1911'de Trablusgarp'ı ilhak etti¹¹. Bundan sonra Libya'da Türk-İtalyan harbi bittiyse de Senûsî-İtalyan harbi devam edecektir. Uşi Antlaşması'ndan sonra Şeyh Ahmed Şerif Senûsî, İtalyanların barış teklifini şiddetle reddetti ve yapılan bu antlaşmanın Senûsîleri bağlamadığını söyledi. Bundan sonraki yazışmalarını «El Hükümetu's Senûsîyyeti'l Celile» mühürle imzaladı. Bundan böyle Kuzey Afrika'da bir Senûsîye devleti söz konusuydu¹².

Bundan böyle kızıışan emperyalist rekabet dünyayı bir ateş çemberinin içine sokacak ve İtalya da muharip devlet olarak İtilaf Devletleri liginde yerini alacaktır.

İtalya'nın Türkiye'ye Savaş İlanı

İtalya, Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilanının ardından tarafsızlık politikası güttü¹³. Aslında İtalya “kim daha fazla verirse” prensibi ile “Mukaddes hodgamlık: “Egoïsme sacré” peşindeydi¹⁴. İtalya, güçlü bir Avusturya'dan yana değildi, irredentizm peşindey-

9 Lozan'da imzalanan Uşi (Ouchy) Antlaşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. “Muahede-i sulhiye-Uşi muahedesi”, *Tanin*, nr: 1481, 25 Teşrin-i Evvel 1912, s. 3/1.

10 Emir Şekip Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2006, s. 51.; Yapılan antlaşmaya göre: Trablusgarp ve Bingazi İtalya'ya bırakılacak ama Osmanlı Devleti burada temsilci bulunduracaktı. Padişah yine halife olarak tanınacak, Şeriat tatbikine devam edilecek ve kadıları padişah tayin edecekti. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, HSD. C.B. K.4, G.78. H-04.11.1330.; Aynı şekilde Bulgaristan ve Bosna-Hersek'te de halk Osmanlı sultanına bağlı kalmıştı. Emin Şekip Arslan, *İttihatçı Bir Arap...*, s. 34.

11 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, İstanbul, Türkiye Yayınevi, s. 641.

12 Kadir Özköse, *Muhammed Sentüsü...*, s. 69.

13 İtalya'nın tarafsızlığı için bkz. Giuseppe Gallavresi, “Les origines et les limites de la neutralité italienne”, *RDM*, t. XXIII, 1914, s. 469-474.; ayrıca bkz. Auguste Gauvain, “L'Italie et la Guerre”, s. 641-672.

14 Geniş bilgi için bkz. Emile Hinzeline, *Histoire Illustrée de la Guerre du Droit*, t. II, Librairie Aristide Quillet, Paris, 1916, s. 721 vd.; ayrıca bkz. Général M. Moukhtar Pacha, *La Turquie, l'Allemagne et l'Europe, Depuis le Traité de Berlin Jusqu'à la Guerre Mondiale*, Paris, Berger-Levrault, 1924, s. 268.; Sonino'nun Londra Konferansı sırasındaki şu sözleri İtalyan irredantizmini açıkça gösterir: “Bizim harpten gayemiz dışardaki kardeşlerimizi kurtarmak ve İtalya'yı karadan ve denizden selamete ulaştırmaktır”. “İtalyan emperyalizmi”, *Tanin*, nr: 3112, 11 Ağustos 1917, s.1.; “İtalya ve irredantizm”, *Tanin*, nr: 2091, 18 Temmuz 1914, s.1.; İtalyan ihtirasları hakkında bkz: Jean Pozzi, “L'Italia Irredenta”, *RDM*, t. XXV, 1915, ss. 481-516.; Paul Vulliaud, “Gioberti et l'impérialisme italien”, *Mercur de France* (Bundan sonra *MF*), 15-V-1929, s. 82-107.; Mukaddes hodgamlık hakkında bkz. Emile Faguet, (De l'Académie Française), “L'égoïsme sacré”, *L'Excelsior*, nr: 1558, 20 Février 1915, s. 3.

di¹⁵. Gözünü Avusturya'da yaşayan küçük bir İtalyan azınlığa dikmişti. İtalya'nın İttifak Devletleriyle ilişkilerini kesip İtilaf Devletleri ile ittifak akdetmesinin sebebi, *irredanta* arzularının yanında, Osmanlı Devleti'nin ileride paylaşılacak olması ve bundan hisse kapmak arzusu¹⁶. Bu maksatla Avusturya ile altı ay süren müzakerelerden sonra, nihayet 4 Mayıs 1915'te, Viyana'ya, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile yaptığı 20 Mayıs 1882 tarihli ittifak antlaşmasını¹⁷ feshettiğini bildirdi ve 23 Mayıs 1915'te savaş ilan etti. İtalya, üç ay sonra, kendisi için uygun bir tarih olan 20 Ağustos 1915'te de Türkiye'ye savaş ilan etti¹⁸. *Le Temps*, İtalya'nın Türkiye'ye harp ilanını şu şekilde veriyordu: “*Paris'teki İtalyan Kraliyet Sefâreti 29 Ağustos 1915 tarihi itibarıyla bildirir: İtalyan Hükümeti, 20 Ağustos 1915 tarihi, saat 12.00'den itibaren Türkiye'ye harp ilan etmiştir*”¹⁹.

Bu sıralarda İtalyan kamuoyu da Türkiye aleyhine geçmiş, Katana'da Osmanlı Konsolosluğu saldırıya uğramış ve Türk bayrağı yırtılmıştı. Bâbiâli, İtalya ile savaşa girmemek için yaptığı tüm girişimler bir fayda vermemişti²⁰. İtalyanlar ise bahane arıyordu. Türkiye'ye ilan ettikleri harbin tarihini, aynen Avusturya'ya karşı yaptıkları gibi, kendilerini “haklı ve güçlü” olacakları bir zamana bırakmışlardı:

“Ne tuhaf şey! Türkiye, Avusturya-Macaristan ile savaşmak üzere anavatana dönmek isteyen 8.000 İtalyan'a dönme müsaadesi vermiyor. Bu yetmiyormuş gibi, Türkiye düşmanlarımızla ittifak akdetmiş. Bu, bize hakaret üstüne hakarettir. Türkiye, devamlı Uşi antlaşmasını ihlal etmektedir. Alman tahriki ve parasıyla, Libya'da bize karşı isyan hazırlamaktadır. Ocak ayında,

-
- 15 Geniş bilgi için bkz: Jean Pozzi, “L'Italia Irredenta”, s. 481-516.; ayrıca Milano milletvekili Arnoldo Agnelli'nin irredanta hakkındaki görüşleri için bkz. “L'esprit nouveau dans le mouvement irredentiste italien”, *L'Europe Nouvelle*, nr: 4, 2 février 1918, s. 162-163.
- 16 Commandant M. Larcher, *La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale*, Berger-Lavrault Cie, Paris, 1926, s. 96.; İtalyan emperyalizmi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Paul Vulliaud, “Gioberti et l'Impérialisme italienne”, s. 82-107.
- 17 Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında imzalanan Üçlü İttifak hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Histoire Universelle Quillet, Les Pays et les Peuples Dès Origines à Nos Jours*, t. II, Librairie Aristide Quillet, Paris, 1955, s. 421-423.; Süleyman Kızıltoprak, “Mısır Sorunu Çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin Üçlü İttifak'a Yaklaşımı”, s. 211-248.
- 18 Gustave Geffroy, Léopold-Lacour, Louis Lumet, *La France Héroïque et ses Alliés*, t. I, 1914-1916, Larousse, Paris, 1916, ss. 265-76.; İtalya'nın Türkiye üzerindeki ihtirasları için bkz. “Fasık-ı mahrum”, *Tanin*, nr: 2402, 25 Ağustos 1915, s.1., *Tanin* şöyle diyordu: “*Bu tabir İtalya için çok münasiptir. Çünkü bütün siyasetleri fışk u fücürdür. Bu iğrenç siyaset bir taraftan müttefiklerine diğer taraftan da güyâ düşmanları olması lazım gelenlere karşı yaltaklanmadır: tam bir makyavellist siyaset. İtalya, İngiltere'nin baskısıyla Türkiye'ye harb ilan etti*”; Ayrıca bkz. “Tul-i emel”, *Tanin*, nr: 2728, 16 Temmuz 1916, s.1.; “İtalya ve Akdeniz”, *Tanin*, nr: 2256, 1 Nisan 1915, s.1.; İlerde Mussolini, Akdeniz için Mare Nostrum [Bizim Deniz] diyecek, ilişkiler gerginleşecek ve Atatürk, “Bana çizmelerimi giydirmesin!” diyecektir. İtalyan ihtiraslarına Enis Behiç Koryürek *Akdeniz şiiiri* ile cevap verdi: *Akdeniz'in dalgaları cilveli/Akdeniz'dir denizlerin güzeli/Biz bu güzel kıızı sevdik sevelii/Elde değil göz koyana çatmamak (...)*.
- 19 “La guerre avec la Turquie”, *Le Temps*, nr: 19779, 1 Septembre 1915, s. 1.; İtalya'nın harbe sürüklenişi hakkında ayrıca bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, (Bundan sonra *TİT*) C. 3/2, Ankara, TTK Yayınları, 1991, s. 248-277.
- 20 Geniş bilgi: İsrail Kurtcebe, *Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s. 234-246.

Venedik'te, Almanlar tarafından gönderilen bira fiçileri içinde silah ve mühimmat ele geçirdik. Türk-Alman ajanları, Sirenayka'nın [Barka kıyı bölgesi, başkenti Bingazi] güneyine hâkim olan Büyük Senûsi ile mütemadi temas halindedir: bu muntkadaki Senûsî kamplarında, Prusya eğitimi alan Türk-Alman zâbitleri galeyân halindedir. Ele geçirdiğimiz yığınlarla vesika, Almanların Türklere verdiği vaatleri harfiyen açığa çıkarmakta ve şöyle denmektedir: Müttefikler, hiçbir zaman Çanakkale'ye giremeyeceklerdir. Guillaume II, İstanbul'a gelecek, İtalya tarafından kovulan Türklere Kuzey Afrika'da hâkimiyetini tekrar tesisine yardım edecektir. Alman fırladıklarını, görüyorsunuz”²¹.

İtalya'nın ileri sürdüğü bahane şuydu: İtalyan gemisi Mersin'e yanaşmış ama Türkler gemiye müsaade vermemiş ve İtalyanların vatandaşları burada kalmışlardı²². Bu hususta Pomiankoviski şunları söyler:

“23 Mayıs 1915'te İtalya, savaş hazırlıklarını tamamlamış, 33 yıllık bir ittifaktan sonra Avusturya-Macaristan'a karşı harp ilan etmişti. Avusturya ve Türkiye'den parçalar koparmak istiyordu. Fakat İzonzo'da beklenmedik bir direnişle karşılaşınca Türkiye'ye karşı kuvvet kullanamadı. Türkiye'deki İtalyan vatandaşları ülkelerine dönmek istiyordu, fakat askerî sebepler buna mani idi. 20 Haziran 1915'te bir Fransız savaş gemisi bir Türk subay heyetini esir almıştı. Bu heyet Sultan'ın mektup ve hediyelerini Senûsilere vermek üzere bir yelkenli ile Libya'ya gidiyordu. İtalya, son anda İngiliz baskısıyla 3 Ağustos 1915'te verdiği iltimat ile 48 saatte Türkiye'deki İtalyanların çıkışına izin verilmesini istedi. Babıali, bu iltimatı kabul ettiyse de Beyrut, Mersin ve İzmir limanlarına yanaşan gemileri makûl sebeplerle engelledi”²³.

Oysa 4 Ağustos 1915 tarihli Roma mahreçli bir habere göre Türk Hükümeti, İtalya ile bir kopukluk yaşanmasını istememiş ve dönmek isteyen İtalyanların İzmir'in Urla limanı üzerinden gitmelerine müsaade etmişti. Türk otoriteleri, o güne kadar müsaade verilmemesinin sebebini İzmir körfezinin mayınlarla dolu olmasına bağlıyordu²⁴. Ancak İtalya, ilişkileri kesmekte kararlıydı.

İtalya ile ilişkilerin kesilmesi üzerine İstanbul'daki İtalya sefiri Marki Garoni 21 Ağustos 1915'te Bâbîâlî'den pasaportlarını istedi ve Türkiye'den ayrıldı. İtalyan sefirine tercüman Esat Bey, hududa kadar refâkat etti²⁵. Bunun üzerine, Roma sefiri Nabi Bey de pasaportlarını aldı. Trablusgarp'ta bulunan Osmanlı memurlarına da pasaportları

21 Emile Hinzeline, *Histoire Illustré de...*, s. 731.

22 “L'Italie et la Turquie”, *La Croix*, nr: 9932, 28 juillet 1915, s. 7.; *Stampa* gazetesi, Sonino'nun Türk-İtalyan ihtilafları hakkında *Yeşil Kitap* neşre edeceğini yazıyor. “Sonino Yeşil bir kitap neşre edeceğini”, *Tanin*, nr: 2401, 24 Ağustos 1915, s. 4.

23 Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, “1914-1918 I. Dünya Savaşı”*, Çev. Kemal Turan, İstanbul, Kayihan Yayınevi, 1990, s.155.; İtalya'nın iki muharip tarafla yaptığı pazarlıklar hakkında bkz. “La guerre et l'Italie”, *Journal des Débats (JD)*, nr: 35, 4 Février 1915, s.1.

24 “La Turquie laisserait partir les Italiens”, *Le Matin*, nr: 11482, 5 Août 1915, s. 3.

25 “İtalya sefirinin azimeti”, *Tanin*, nr: 2399, 9 Ağustos 1331, s.1., İtalya sefirinin azimeti”, *Tanin*, nr: 2399, 22 Ağustos 1915, s.1.

verilecekti. Osmanlı menfaatlerini bundan böyle İspanya sefâreti deruhte etti²⁶. Nabi Bey, *Vossische Zeitung*'a verdiği beyânatta, İtalya'nın mâlî olarak İngiltere'ye bağlı olduğundan harbe girdiğini, Çanakkale'ye bir tesirinin olmayacağını ancak Balkanlarda müessir olabileceğini söylüyordu²⁷. Artık Türkiye ve İtalya, Trablusgarp harbinden sonra yeniden harp halinde idiler. İtalya, Türkiye'ye harp ilan etmesinin sebeplerini de resmen şu şekilde açıklıyordu:

“Türkiye'ye 20 Ağustos'ta harp ilan ettik; Uşi Antlaşması'nın ihlâl edildiği malûmdur; öyle ki bu ihlâl, antlaşmanın imzalandığı günün ertesinde başlamıştı. Türkiye'nin Libya'da İtalya'ya karşı kıskırttığı düşmanlık, kolonimize karşı kullanılmak üzere gönderdiği subay, silah ve mühimmat, ayrıca esirleri göndermekten imtina edişi, konsolosluk memurlarımıza karşı çıkardığı kabûlü imkânsız zorluklar, İtalya'ya dönmek isteyen vatandaşlarımıza müsaade vermemesi, sabrımızı taşırılmıştır ; sonuna kadar yürüttüğümüz müzâkerelerde bir neticeye ulaşmamamız üzerine Türkiye'ye harp ilan ettik”²⁸.

İtalyan Milliyetçi Partisi'nin resmî yayın organı *Idea Nazionale*, Türkiye ile olan mevcut münasebetleri tetkik ettikten ve yakın geçmişte vuku bulan Trablusgarp hâdiselerini tahlil ettikten sonra şunları yazıyordu :

“Yeter artık ! Lozan antlaşması (Uşi), fütühâtımızın dâhilinde olan hudütlarda Türklere sonuna kadar aptalca hayat hakkı vermektedir. Bugün için, Türklerin yaptığı apaçık ihlâller kınanmalı, bu antlaşma derhal iptal edilmeli ve 12 Adalar derhal ilhak edilmelidir. Düşmanımız Türkiye'nin bu şekilde arazilerimizi fütürsüzca işgaline müsâmaha göstermek itibarımızı sar-sacaktır”²⁹.

Bu sıralarda İtalyan matbuatı İtalya'nın Türkiye'ye savaş ilanını ağır birliğiyle onaylıyordu. *Giornale d'Italia* gazetesi Türkiye'nin Çanakkale direnişinin, Rusya'ya yapılacak olan silah ve mühimmat yardımını ve Rusya'dan müttefiklere ihraç edilecek olan emtiaları engellediğini belirtiyordu. Gazete; Balkan milletlerinin İtalya'nın, hâlin ve istikbâlin düşmanı olan Türkiye ile hâlâ münâsebetlerini resmen ve hukuken kesmemiş olmasını tuhaf karşıladığını da yazıyordu. *Messagero*, *Coriere d'Italia*, *Coriere della Sera*, *Perseveranza*, *Scolo* ve diğer Milano gazeteleri de Türkiye'ye karşı harbin kaçınılmaz olduğunu yazıyorlardı³⁰.

26 “Nabi Bey'in ve Trablus'taki memurlarımızın avdeti”, *Tanin*, nr: 2401, 24 Ağustos 1915, s. 1.; Ayrıca bkz: “Türkiye-İtalya”, *Tanin*, nr: 2400, 23 Ağustos 1915, s. 4.

27 “Nabi Bey'in Beyânâtı”, *Tanin*, nr: 2405, 26 Ağustos 1915, s. 1.; *Vossische Zeitung*, (Fr. La Gazette de Voss). 1721-1934 yılları arasında Berlin'de çıkan bir Alman gazetesi.

28 “Déclaration de Guerre à la Turquie”, *Le Temps*, nr: 19872, 3 décembre 1915, s. 2.

29 “La tension italo-turque”, *Le Temps*, nr: 19667, 12 mai 1915, s. 2.

30 “Après la déclaration de guerre à la Turquie”, *Le Temps*, nr: 19771, 24 août 1915, s. 2.

N. Carrère, *Le Temps* gazetesinde, İtalyan kamuoyunun hoşnutsuzluğunu yazıyordu :

“Uşi Antlaşması, İtalya’ya, tatmin etmiyordu. Consulta Balkan harplerinin yarattığı vaziyet karşısında, bilhassa hareket serbestisini kazanmak için imzalamıştı. Ancak İtalyan kamuoyu, Türkiye’ye karşı yapılan kıymetsiz ve pahalı seferlerden hoşnut değildi ve Uşi antlaşması imzalandığında, Türklerin vaatlerini tutmayacağı hususunda İtalyan kamuoyu hemfikir”³¹.

Padişahın yayınlanan irâdesinde de durum tam tersiydi. İrâdeye göre; Uşi antlaşması İtalyanlar ihlal etmişler ve Libya’yı bir emrivaki ile ilhak etmişlerdi³². Bundan sonra gelişmelerin önü alınamayacak ve Osmanlı Hükümeti kendisini harbin içinde bulacak ve gelişmeler cihâd-ı ekberin ilanına kadar gidecekti.

Libya’da Cihâd

Şubat 1914 başlarında yapılan Mısır seferine, Türkler ve Almanlar daha Ağustos’ta karar vermişti. Bu büyük bir proje idi. Bununla Kuzey Afrika Müslümanları tesir altına alınacak ve Mağrip ülkelerine (Fas, Tunus, Cezayir) uzanabilmek için Libya’yı işgal eden İtalya ezilecekti³³.

Padişahın ve Enver Paşa’nın beyannameleri esas olarak ordu ve donanmaya yönelikti. Hâlbuki 15 Kasım 1914’te ilan edilen Cihâd-ı Mukaddes Fetvası doğrudan doğruya tüm İslâm âlemine bir çağrıydı. Bu maksatla Arapça ve Farsçaya çevrilerek yayınlandı³⁴. Cihâd fetvasının yayınlanmak üzere olduğu sıralarda Osmanlı Hükümeti, Senûsiye tarikatından faydalanmayı düşündü. Şeyh Ahmet Şerif Senûsi’nin³⁵ kardeşi Şeyh Muhammed Senûsi ve yeğeni Şeyh Beşir Senûsi ve maiyeti Bingazi’den İstanbul’a geldi. Bu İslâm âlemine yönelik bir propaganda idi. *Tanin*, muharrirlerinden birini mülâkât yapmak üzere göndermişti: “*Muhammed es-Senûsi* hz. 50-55 yaşlarında, sakallı ve nûrânî bir sîmâya mâlik bir şair mücahittir”. *Tanin* muhbirine göre bu iki zat Osmanlı Devleti’nin ilan ettiği seferberlikten tahminen üç ay kadar evvel yola çıkarak Sellum’dan

31 N. Carrère, “Les raisons de la guerre italo-turque”, *Le Temps*, nr: 19779, 1 Septembre 1915, s. 1.

32 İsrail Kurtcebe, *Türk-İtalyan...*, s. 251-52.; Bu hususta Osmanlı Hükümetinin tepkisi için bkz. Yücel Yiğit, “Üç Kıta Devleti’nin Çöküşü”, *Çağdaş Türkiye Tarihi*, Ankara, Pegem Akademi, 2019, s. 65 vd.

33 “La guerre en Orient”, *L’Asie Française*, (AF), nr: 160, juillet-décembre 1914, s. 286.

34 Geniş bilgi için bkz. Yusuf Aydın, *Birinci Dünya Savaşı’nda...*, s. 91 vd. Cihat fetvasının metni için bkz. Yusuf Aydın, *Birinci Dünya Savaşında...*, s. 610. Fetvaların Arapça ve Farsçası için bkz. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, 2.Baskı, C.1, İstanbul, Baha Matbaası, 1967, s. 36-37. Bayar, ilân edilen cihâd hakkında şu fikirleri serd eder: “*İstanbul’da husûsî törenle ilân edilen Cihâd-ı Mukaddes, meb’ûsumuz Ubeydullah Efendi tarafından Millî Kütüphane’nin sinema salonunda bir konferansla duyuruldu. (...) İtiraf edeyim ki, bu konferanstan hiç kimse beklediğini bulamamıştı. Maksat heyecan yaratmak idiye esasen o, fazlasıyla mevcuttu. İslâm âlemini heyecanlandırmak içinse, bunun da mahallî şartlara bağlı olduğunun bilinmesi gerekirdi*”. Celal Bayar, *Ben de Yazdım...*, s. 34.

35 Şeyh Ahmed Şerif Senûsi’nin hayatı ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Özköse, *Muhammed Senûsi Hayatı, Eserleri, Hareketi*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2000, s. 59 vd.

vapurla İskenderiye ve Port-Said yoluyla Şam'a ve Medine-i Münevvere'ye gitmişler, Hz. Muhammed'in merkadini ziyaret etmişler ve tekrar Şam üzerinden İskenderun-Adana-Konya üzerinden trenle İstanbul'a gelmişlerdi. Muhabir şunları yazıyordu:

“Şeyh es-Senûsî hazretleri, Fas ve Tunus ta düşmanlarımızla mücâhedeyi o civardaki zâviyeler emir buyurdular ve mücâhedeye devam ediyorlar. Cihâd ilanı üzerine Mısır taraflarında bulunan Senûsî zâviyeleri de cihâda başlamışlardır. Biz bu Cihâd-ı Mukaddes'e daha evvel başlayacaktık. Fakat o vakit bize bir sedâ-yı hâtif “Vakti değil, intizar lâzımdır...” diyordu. Sabrettik. İşte nihâyet o an-ı mev'ûd geldi. Biz de avn-ı bârî ile İslâm'ın şerefini i'lâ ediyoruz”.

Tanın muhabiri bu iki zatın seyahatinden memnun olduklarını anlattıktan sonra şöyle der:

“Beşir el-Tevati hazretleri, seyâhatlerinden son derece memnûn ve âlem-i İslâm'ın tezâhürâtından ziyâdesiyle mesrûr bulunduğunu söylemişlerdir. Şeyh Muhammed Senûsî hazretleri de bu ciheti şu suretle izâh eylemiştir: --Gözlerimin gördükleri, kalbime derin ferâh ve neşât isâle eyledi. Beşir el-Tevati Hz. Adana ve Konya'da pek mes'ud saatler yaşadıklarını, bilhassa Konya'da İttihat ve Terakki mahfilinde geçirdikleri bir gecenin hatırasını ilelebed unutamayacaklarını söylemişlerdir. Konya'da Mevlana Hz. nin dergâh-ı şerifinde kıraat edilen Mevlid-i Nebvî'de ve 20-30 bin kişiden müteşekkil bir kalabalık ilan-ı cihâd ictimânda hazır bulunmuşlardır. Beşir el-Tevati Hz. nin Konya'da İttihat ve Terakki mahfilinde kıraat ettikleri bir kaside-i Sünusiyeleri “El-Adl” refikimizde derc edilecektir. Bu kaside-i belîğada Allah'a hamd u senâ ve peygamber-i zî-şâna salat u selamdan sonra, Padişahımız efendimizle asâkir-i islâmîye'nin nusreti için temenniyâta bulunmuştur”³⁶.

İstanbul'da Fransızca yayımlanan *La Turquie* gazetesi de İstanbul'da hararetle karşılanan Şeyh Muhammed Senûsî ve refiki Şeyh Beşir Efendi'nin Şeyhülislâm Hayri Efendi'yi ve Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'i ziyaret ettiklerini yazıyordu³⁷.

Cihâd-ı mukaddes ilan edildiğinde³⁸ İtalyanlar, Libya'daydı. Teşkilât-Mahsûsa'nın 30.000 kadar ajanı, ittihâd-ı İslâm ve cihâd propagandası için, Kasım 1914'ten itibaren İstanbul'dan her tarafa, İslam memleketlerine dağılmışlardı³⁹. Daha Osmanlı Devleti, harbe girmeden misyonlar Cihâd-ı Ekber için yola çıkmışlardı. Fontenay'ın M. Perotti'ye çektiği bir telgraf şu şekildeydi:

36 “Şeyh es-Senûsî Bugün Şehrimize Gelmiştir”, *Tanın*, nr: 2128. 24 TS, 1914, s. 3.; “Senûsîlik âleminin iki necip sîması”, *Tanın*, nr: 2129, 25 TS 1914, s. 1.

37 MAE. Vol. 896. Guerre 1914-1918 Turquie. Note Journalière. I. 1914 Novembre-Décembre. “Les représentants Senussistes”, extrait de *La Turquie*, 7 Décembre 1914.

38 Geniş bilgi için bkz. “Kâffe-i Müslimin üzerine Cihâdın farziyeti hakkında Feteva-yı şerife”, *Sebilürreşad*, C. XIV, 1332, s. 12-13.; Cihâd ilanı ile iç ve dış yankıları için bkz. Yusuf Aydın, *Birinci Dünya Savaşında...*, s. 91-179.

39 SHAT, 7 N 2103., EMA, Ministère des Affaires Etrangères au Ministère de la Guerre. Paris, le 16 décembre 1914.

“Cihâd-ı Mukaddes’i yaymak üzere üç gurubun yola çıktığını öğrenmiş bulunmaktayım. Bunlardan biri Mısır’a ve Sirenyka’ya, ikincisi Tunus’a ve Trablusgarp’a, üçüncüsü de Cezayir’e ve Fas’a gitmişlerdir”⁴⁰.

Osmanlı Hükümeti daha savaşa girmeden Kasım 1914’te yerli halkın direnişini desteklemek için Arap seyyâhlar kılığında subaylar göndermişti⁴¹. *Le Temps* gazetesi, Türk ajanların, Libya’da bir ihtilâl gerçekleştirmek üzere yola çıktıklarını yazıyordu⁴². Gerçekten Libya’ya ajan akını söz konusuydu. Mesela Kızılderiz, Luksor, Kahire üzerinden Arabistan’dan gelen bir Türk zâbiti, Senûsilere katılmak üzere bulunduğu Feyum ve Baharya vahası arasında, bir askeri otomobil tarafından yarı yolda yakalanmışlardı⁴³. Türkler zor da olsa deniz yoluyla, cihâd propagandistlerini Mısır’a Sirenyka’ya ve Trablusgarp’a gönderiyorlardı. İtalyanlara isyân eden yerli kuvvetleri tahrik ve takviye etmek amacıyla Libya’ya gönderilen bir gurup Türk zâbiti bir Fransız kruvazörü tarafından küçük bir yelkenli de yakalanmıştı. Fransa Hâriciyesinin altı ayda bir çıkardığı *Asie Française*, bu zabitlerin yapacakları mücâdelenin bir sivrisinek savaşı kabilinden olduğunu, zira bu sıralarda Boğazlar tehdit altında olduğundan Osmanlı Devleti’nin Afrika’da bir zafer kazanmasının imkânsız olduğunu yazıyordu⁴⁴. *Journal des Débats*, başmakalesinde şunları yazıyordu:

“Gazze’de develer, Türk otoriteleri tarafından, Mısırlı sahiplerinden derdest edilmiştir. Türk ajanlar, Hindistan’a da gönderilmiş, Yemen, Libya ve Mısır’da Müttefiklere karşı İslâmî bir kıyâmı gerçekleştirmek üzere gönderilmişlerdir”⁴⁵.

Türkiye daha savaşın başlarında, Kasım 1914’te cihâd ilan etmişse de henüz tarafsız olan İtalya’yı tahrik etmemek için Libya’daki Senûsilere, İtalya’nın cihâd-ı ekberden müstesna olduğunu bildirdi⁴⁶. Ama gizli olarak Almanlarla müştereken Senûsilere para, silah, mühimmat ve subay göndermeyi de ihmal etmedi. Öte yandan her tarafa gönderilen cihâd beyânnâmeleri Türkiye’nin Roma sefâretine ulaştıysa da İtalyan Hükümeti’nin oldukça vesveseli olmasından dolayı Babîali, işbu beyânnâmelerin münasip bir surette gerekli mahallere ulaştırılması için sefâret mensuplarını ikaz ediyordu⁴⁷.

40 MAE. Vol. 1662. Guerre 1914-1918. Panislamisme. Télégramme, p. 18. Durazzo. K.102.3. Fontenay à M. Perrotti. 19 octobre 1914.

41 İsrail Kurtcebe, *Türk-İtalyan...*, s. 249.

42 “La situation à Constantinople”, *Le Temps*, no : 19726, 10 juillet 1915, s. 2.

43 MAE, vol. 1678, “Guerre 1914-1918, Panislamisme”, K. 102 : 6. Paris, le 14 avril 1916. Questions Musulmans.

44 “Sur la côte de la Syrie”, *AF*, nr: 162, Avril-Juillet 1915, s. 52. ; BOA’daki arşiv vesikasına göre bir yelkenli ile Trablusgarp’a giden Osmanlı zabitleri bir Fransız torpidosu tarafından Marsilya’ya nakledilmişlerdir bkz. *BOA*, HR. SYS. K.2411, G.28. 17.07.1915.

45 “L’agression turque”, *JD*, nr: 345, 13 Décembre 1914, s.1.

46 Geniş bilgi için bkz. Yusuf Aydın, *Birinci Dünya Savaşı’nda...*, s. 114 vd.

47 *BOA*, DH.EUM. 6. ŞB. K.2, G.81. H-24.03.1333.

Cihâd ilanının hemen ardından Şeyh Ahmed Senûsî'nin faaliyetleri göze çarpmaktadır. Senûsî, tarikat temsilcileriyle birlikte cihâd ilânının üzerinden henüz bir ay geçmemişken cihada ilişkin Mısır ve Bingazi'de alınacak tedbirlere dair müzakerelerde bulunmak üzere Sellum'a gitti⁴⁸. Şeyh Senûsî, cihâd ilânının ardından Sultan'ın Libya'daki mümessili, ulemâ ve eşrâfî Aralık 1914'te toplayıp onlara İstanbul'dan aldığı Cihâd beyânâmelerini Sellum'da okudu ama İtalya, “dost” olarak tanıtıldı. Daha sonra bu mesaj Arapçaya çevrildi ve tüm camilerde okutuldu⁴⁹. Ancak bol miktarda silah ve mühimmat verilmesi de ihmal edilmedi⁵⁰.

İttihatçıların resmi sözcüsü *Tanin*, Senûsî'yi o sıralarda tarafsız İtalya ile değil ama İngilizlerle karşı karşıya getirmeğe çalışıyor, İtalyanları tahrik etmekten dikkatle kaçınıyordu:

“Şeyh Senûsî hazretleri, İtalya'nın ne kendisine ne de halife-i Resûl hazretlerine karşı düşmanca bir fikir beslemediğini takdir etmiş ve hakikî düşmana kılıç çekmiştir. İtalya şimdi siyasetinin en mühim bir devresindedir. Bi'l-hâssa en ziyâde temâs ettiği Afrika Müslümanlarının kendisine karşı gösterdikleri bu asâr-ı itimattan hem bizzat İtalya'nın hem de Müslümanların menfaatine olarak istifâde etmek pek kolaydır. Ve İtalya da bu nükteyi anlayacaktır”⁵¹.

Bu Sultan'ın İtalya'yı doğrudan tahrik etmemek için uyguladığı bir ihtiyâtî tedbir idi. O sıralarda tarafsız İtalya'yı iki muharip lig de kazanmaya çalışıyordu⁵². *Tanin* 4 Kasım 1914'te “İtalya ve Biz” başlığıyla, ihtiyâtî bir dille şunları yazıyordu:

“İtilâf-ı Muselles, bir dalavereler mecmûasıdır. Fransa ve İngiltere, İtalya'yı İttifâk-ı Muselles'ten koparmaya çalışıyor ; onların matbuâtına ve yalanlarına bakılırsa, Türkiye, Mısır'ı alacak ve İtalyanları Trablusgarp'tan koparacakmış : külliyan yalan. Biz bir fütühât harbinde değiliz ; tek ârzûmuz Mısır'da mazlûm müslümanları kurtarmaktır. Biz, âdilâne idâre edilen Trablusgarp halkının meşrû metbûuna olan sadâkatini hürmetle karşılıyoruz. İtalya'nın hiç bir endişesi olmasın. Türkiye İtalya'ya saldırmayacaktır”⁵³.

21 Kasım 1914 tarihli savaş muhalifi ve komünist tandanslı *Humanité* gazetesinin Roma mahreçli bir haberine göre, Türk basınının verdiği teminâtlar ciddiye alınmıyordu. Habere göre İtalyan kamuoyu, cihâd-ı mukaddesten ürkmekteydi. İtalya'da hiç kimse Bâbüâlî'nin, Libya'nın panislamist politikadan müstesna tutulacağına dair teminâtına

48 “Şeyh Sünusi Hz.”, *Tanin*, nr: 2143, 9 KE 1914, s. 4.

49 Jacob M. Landau, *Pan-İslam politikaları*, Çev. Nigar Bulut, İstanbul, Anka Yayınları, 2001, s. 129.

50 Metin Hülagü, *Panislamizm Osmanlı'nın Son Umudu*, İzmir, Yitik Hazine Yayınları, 2006, s. 129.

51 “Harb ve âlem-i İslam”, *Tanin*, nr: 2116. 12 TS 1914, s. 1.; Ayrıca bkz. *Revue du Monde Musulman* (Bundan sonra *RMM*), t. XXX, 1915, s. 352-53.

52 Yusuf Aydın, *Birinci Dünya Savaşında...*, s. 112 vd.

53 “L'Italie et nous”, *Tanin*, 4 novembre 1914, cité par *RMM*, t. XXX, 1915, s. 345-46.

güvenmemekteydi. Zaten Mısır ve Tunus iç isyanlarla iğtişaş halindeydi. *Humanité* yeni bir işgâl devrine girmiş olan Libya'da Metropol (Roma), henüz asâyişi tam olarak sağlayamamışken iç isyanın ilk hedeflerinden birinin Libya olacağını yazıyordu⁵⁴. Türklerin Mısır üzerine seferi, İtalyan kamuoyunda da rahatsızlıklara yol açtı. Mısır, bir kere düştü mü sıra Libya'ya ve Kuzey Afrika'ya gelecek demektir. İtalyan kamuoyu, Sina yarımadasındaki Türk seferini dikkatle takip ediyor, İtalyan basını da Türklerin Senûsîleri tahrik ettiğini ve izlediği siyâsette samimî olmadığını işliyordu.

N. Carrère, İtalyanların Türklere güvenmeme sebepleri hakkında şunları yazıyordu:

“Arap unsuru üzerinde itibârını kaybetmek istemeyen Türkiye, Libya'da panislamik komitelere destek vereceği, zâbit, silah ve mühimmât göndereceği açıktır; İstanbul-Senûsî münâsebetleri, resmî ve tahrik edici mahiyettedir. Senûsîler, İstanbul'da harâretle karşılandı. Enver Paşa, Libya'ya müdahale hakkında sorulan sorulara fütûrsuzca cevap verdi. Mevcut harp patladığında, işler oldukça kötü bir seyir almıştı. Bâbiâli, daha işin başında, Alman müttefiki olarak ortaya çıktı. İtalya, daha tarafsızlığını koruduğu sıralarda bile Türk-Alman hedefleri arasındaydı. Aşağıda zikredilen iki vaka, İttihatçıların niyetini açıkça göstermektedir : İtalyan tarafsızlığının son demlerinde, İttihatçı gazetelerde ani bir hassâsiyet yaşandı ; Roma'ya, Latin milletine her türlü iktisadî menfaatleri vaad eden İttihatçı iki elçi gönderildi. Roma, bunların kesinlikle M. Bülov tarafından gönderildiğinden emindi. Fakat garip bir tesâdüf eseri, tam da bu sırada Trablusgarp'ta bir Alman kadının evinde silah ve mühimmât ve panislamik ihtilâl broşürleri bulundu ve tutuklandı.

İkinci vaka da şu idi : Cihâd-ı mukaddes İstanbul'da ilân edilir edilmez, Berlin'de, tarafsız kaldığı müddetçe İtalya'nın cihâdın hedefi olmayacağı ve cihâdın esâs hedefinin Fransa, İngiltere ve Rusya olacağı şeklindeydi. Bu teminât resmî ve gayriresmî bir surette İtalya'ya verildi ; ama Libya'ya silah, mühimmât, para ve zâbit de gönderiliyordu. Öte yandan Enver Paşa, İtalya'dan kardeşi Nuri Bey'in bir Türk-Alman misyonu ile birlikte, cihâdın sadece İngilizlere karşı yapılacağını, İtalya'nın müstesnâ tutulacağını Senûsîlere bildirmek için Sirenayka'ya girmesine müsâade edilmesini istiyordu. M. Sonino'nun bunu kesin bir dille reddetmesi üzerine kardeşi Nuri Bey, 200.000 Lira ve Halife'nin “hâin İtalyanlardan” kurtulmayı tavsiye eden fermânı ile Senûsîlere ulaştı. Neticede, İtalyan askerleri, Mısırda Arap kabileleri, Halife'nin yeşil sancağının ve Türk ve Alman bayraklarının altında isyân bayrağını çektiklerini hayretle gördüler. Artık Türk-İtalyan savaşı kaçınılmaz olmuştur”⁵⁵.

Kuzey Afrika'da harbin patlamasının ardından bir direniş başlamasıyla birlikte yerliler Avrupalılardan bir takım taleplerde bulundu. Coğrafi şartların zorluğu onlara, bilhassa Sahra cihetinde avantaj sağlıyordu. Senûsîler, batıdaki komşularına hemen

54 “L'opinion italienne s'inquiète de la Guerre sainte”, *L'Humanité*, nr: 3871, 22 novembre 1914, s. 1.

55 N. Carrère, “Les raisons de la guerre...”, *Le Temps*, nr: 19779, 1 septembre 1915, s. 1.; Nuri Bey, Enver Paşa tarafından “Umum kuvve-i Senûsiye kumandanı” olarak Libya'ya gönderilmişti. Ü. Gülsüm Polat, *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 208.

saldırmadılar; bilakis Fransa, İngiltere ve Senûsîler, birbirlerinin hudûtlarına saygı gösterdiler. Zira Fransa ve İngiltere, Senûsîlere değil, Türklere harp açmışlardı. İngilizler, Senûsîlerle diplomatik ilişkiler de kurdular. Bu İtalyanları endişelendiriyordu zira Senûsiye tarikatı İngilizlerin hâkim olduğu hudutlarda rahatlıkla erzâk teminini gerçekleştirebileceklerdi. Bu aynı zamanda silah ve cephâne kaçakçılığına da sebep olabildiği⁵⁶. Harbin patladığı sıralarda İngiltere, Şeyh Ahmed Senûsî ile iyi geçindi ve Osmanlı subaylarını, Mısır'daki temsilcileri vasıtasıyla oralarından çıkarmağa çalıştı. Bu maksatla İngiliz subaylar (Alb. Snaw, Yüzb. Royle, Mısırlı Subay Edib vs) Şeyh Ahmed Senûsî'yi sık sık ziyaret ediyorlardı⁵⁷.

Senûsîlerin faâliyet halinde olan birçok kampı vardı. Bu kamplardan birinde, 3 Türk subayı, 1 Alman ve 5 top vardı. Bu kamp, Bingazi'nin 140 km güneyinde bulunan Gedabya'daydı⁵⁸. Artık Senûsîler emperyalist İtalya'ya karşı mücadeleyi başlatmıştı. *Humanité*'de çıkan Roma mahreçli bir haber İtalyan kamuoyunun, Libya'da cihâd faaliyetinin endişe verici olduğunu duyuruyordu. Sirenayka valisi General Ameglio'nun sıklıkla Roma'ya gitmesi, güneyde patlama istidâdı gösteren galeyâna karşı alınması gereken tedbirlerin görüldüğü yorumlarına sebep oluyordu⁵⁹.

18 Kasım 1914 tarihli *Giornale d'Italia* şunları yazıyordu:

*“General Ameglio yakında Sirenayka'ya dönecek. İtalyan Hükümeti, ona, sömürgeci âsâyişin temini için istediği tüm selâhiyetleri verdi. Hükümetin programında, Sirenayka'da ve muhtemelen Trablusgarp'ta gittikçe galeyâna dönüşen islâmî tehdidi engellemeye dair hükümler mevcuttur. İtalya, yetersiz kuvvetlerle korunan kervanların güvenliğini sağlamalıdır. Öte yandan Tobruk muntakasında, bilhâssa Türk-Arap kampının olduğu Derne'de Bedevî faâliyetleri görülmektedir. Osmanlı Cihâdının muhâtabı İtalya'dır ve cihâd ilâmı bu bölgelere kadar ulaşmıştır”*⁶⁰.

İtalyan kamuoyu şüphelerinde isabet etmişti. Gizlice Libya'ya yardımlar ve ajanlar girmeye devam ediyordu. Cihan Harbi sırasında Osmanlı Genelkurmayı, “Kuzey Afrika Grupları Kumandanlığı” adıyla bir teşkilât kurmuş, yerli birlikleri de bu kumandanlığın emrine vermişti. Bu havâlinin ilk kumandanı Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey idi. Harp

56 SHAT, 7 N 2103, M. Defrance à M. Delcassé, Le Caire, le 02 décembre 1915.

57 Cafer el-Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli*, Haz. Necdet Fethi Safvet, Çev. Halit Özkan, İstanbul, Klasik Yayınları, 2008, s. 40.

58 MAE. vol. 1678, “Guerre 1914-1918, Panislamisme”, K. 102:6. Paris, le 14 avril 1916. Questions Musulmans.

59 “L'opinion italienne s'inquiète de la Guerre sainte”, *L'Humanité*, nr: 3871, 22 novembre 1914, s. 1.; Ayrıca bkz. *Tanın*, 28 Ekim 1914, s. 2.

60 “La guerre Sainte en Lybie”, *L'Humanité*, no : 3872, 23 novembre 1914, s. 2.; “La guerre Sainte en Lybie”, *JD*, nr: 325, 23 novembre 1914, s. 4.

müddetince buradaki birliklerin lojistik desteği, silah, mühimmât, para ve orada çarpışan mücâhitlerin maâşlarının tümü Teşkilât-ı Mahsûsa'ya⁶¹ aitti. Bu desteği Alman denizaltılarıyla bazen Pola limanından bazen de Bodrum ve Fethiye'den vs yerlerden gönderiliyordu⁶². Bu arada *Tanin*'de Trablusgarp cihâdına dair haberler çok yayınlanıyordu⁶³.

Şeyh Ahmed Senûsî'yi Kazanma Çabaları

Aslında Trablusgarp harbi, Lozan (Uşi) Antlaşması ile sona ermiş değildi. Eldeki silah, mühimmât ve subaylarla organize Trablusgarp ve Bingazi yerlileri Şeyh Ahmed Şerif es- Senûsî idâresinde İtalyanlarla savaş devam ediyordu. Şeyh Ahmed Şerif, bu kararlılığını Enver Bey'e (Paşa) bildirmiş ve bu maksatla İtalya kralının hediyelerini ve Bingazi'de büyük bir zâviye kurma teklifini reddetmiş ve kendi başına sürdürdüğü savaşla İtalyanları en az iki defa mağlup etmişti⁶⁴.

Harp hazırlıklarının sürdüğü sıralarda Osmanlı Devleti, Batı Mısır'da yaşayan Evlâdu Ali kabileleriyle irtibât sağlamıştı. Tunus'tan İskenderiye'ye ve Akdeniz'den Fizan'a kadarki coğrafyada irtibâtı zâviyeler sağlıyordu⁶⁵. Enver Paşa, Libya'dan çok ümitliydi. Mısır'ı elde etmek için Libya'daki Senûsîlere ihtiyâcı vardı. Mısır'a yapılacak seferle "*Trablusgarp'a bir nefhanın İtalyanları yeni bir Habeşistan çıkmasına sokacağı*" söylüyordu⁶⁶. Nitekim Enver Paşa, Şeyh Ahmed Şerif ile mektuplaşıyor, ona hediyeler gönderiyordu. Bir defasında Şeyh'e; padişahın pırlantalı nişanlarını, kılıcını ve diğer eşyalarını yollamıştı⁶⁷. Alman imparatoru II. Wilhelm de Şeyh Ahmed Şerif Senûsî'yi ihmal etmedi. II. Wilhelm, *İslâm'ın hâmîsi* olduğunu ve ihtida ederek İslâm'ı seçtiğini bir mektupla Şeyh Ahmed Şerif Senûsî'ye de bildirmişti⁶⁸.

61 Kazım Karabekir'e göre Nuri Paşa'nın yaşı küçük, tecrübeleri ve dimağı dardır. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1960, s. 587.; Teşkilat-ı Mahsusa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Yücel Yiğit, "The Teşkilat-ı Mahsusa and World War I", *Middle East Critique*, Vol. 23, 2014, s. 157-174; Yücel Yiğit, "Teşkilat-ı Mahsusa'nın Anatomisi", *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, C. 17, S. 1, Ankara, 2015, s. 69-89.

62 Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, Pınar Yayınları, 1964, s. 162-63.

63 Bu husustaki haberler, altından kalkılamayacak kadar çoktur. Bir örnek: "Senûsî lerin Cihâda iştirakleri", *Tanin*, nr: 2221, 25 Şubat 1915, s. 2.

64 Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libya'lı Lider Ahmed Şerif-Süleyman Baruni*, Ankara, Libya Arap Halk Cemâhîriyesi Ankara Halk Bürosu Yayınları, 1981, s. 1.

65 Cafer el-Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda...*, s. 53-56.

66 Larcher, *La Guerre Turque...*, s. 90.

67 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C. II. İstanbul, 1971, s. 232.; Senûsî, Enver Paşa'nın kendisine gönderdiği hediyeleri Darfur Sultanı Ali Dinar'a göndererek onu kazanmağa çalıştı ve kazandı da, ama mühim bir başarı gösteremedi. Sonraları çarpışmalarda şehit düştü, Darfur da İngilizlerin eline geçti. Cafer el-Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda...*, s. 53.; Darfur Sultanı Ali Dinar ve Sudan'da cihâd-ı mukaddes hakkında bkz. Hasan Kandil, *Fethu Darfur, Sene 1916*, İskenderiye, 1356-1937. Tamamen İngiliz görüşüyle yazılmış bir hatırat kitabı. Bu eser, İbrahim Nasser ile birlikte tarafımızdan tercüme edilmiştir. Baskıya hazırdır.

68 Ü. Gülsüm Polat, *Osmanlı Devleti ve...*, s. 156-157.

Şubat 1914 başlarında yapılan Mısır seferine Türkler ve Almanlar daha Ağustos'ta karar vermişti. Bu büyük bir proje idi. Libya'da İtalyanlar ezilerek mağrip ülkelerine (Fas, Tunus, Cezayir) girilecekti⁶⁹. Bu hususta Pomiankowski şunları söylemekteydi:

“Senûsîlerle Trabluslu aileler arasında çeşitli ihtilâflar yüzünden Libya'da İtalyanlar, Senûsî saldırılarını savuşturabildiler. Türkiye'nin harbe girişinden sonra iki Türk meb'ûsu Senûsî topraklarına (Kufre vadisi) geçti ve İngiliz ve İtalyanlara karşı gizlice cihâd ilân edildi. Cihâd için Trablusgarp'ta bırakılan subay ve astsubayların yardımıyla birlikleri mevzilendirdi. 1914 sonlarına doğru Fizan'da isyân çıktı ve İtalyan garnizonları Ghadames, Çad ve Tunus topraklarına, oradan da sonra kıyıya doğru ric'at ederek gemilerle Trablusgarp'a nakledildi. İtalyanlar kıyı noktalarında (Zaura, Trablus, Homs ve Bingazi) tutunabildiler. 1915'te Nuri Bey Trablusgarp'a çıkararak Karargâhın sevk ve idaresini deruhte etti. Alman denizaltıları için bir üs haline getirilen Mısırata limanında bir telsiz telgraf istasyonu ile bir de malzeme deposu tesis edildi”⁷⁰.

Enver Paşa, Senûsî şeyhi Ahmet Şerif'in Libya üzerinden Mısır'a saldırması ve İngilizleri felç etmesini istiyordu. Böylece Mısır'a saldıracak olan Osmanlı kuvvetlerinin yükü de hafiflemiş olacak ve Mısır'da da cihâdın faâl olması sağlanacaktı. Hâlbuki Şeyh Ahmed Şerif ve yeğeni İdris, İngilizlere, Mısır'a saldırmayacağına dair söz vermişlerdi⁷¹. Kaldı ki Libya kabile reisleri, harp sırasında İngiltere ile işbirliği yaparak Osmanlıya karşı direniş başlatmışlardı. Süleyman el-Baruni de Şeyh Senûsî de zor durumdaydı⁷². André Dubosck, Senûsî şeyhinin bu tutumu hakkında şunları yazmaktaydı:

“Harap esnasında, Senûsîleri sâkin tutan sebepler açıktır. Kahire Basın Bürosu'ndan yapılan bir resmî tebliğ göre, Şeyh Ahmed Senûsî'nin bir İngiliz yetkilisi ile yaptığı bir konuşma sırasında, kendisiyle ilgili bir takım asılsız rivâyetlerden şikâyet ediyordu. Aynı resmî tebliğden, Trablusgarp ajitatorü meşhur Süleyman el-Baruni'nin ve diğerlerinin, Mısır'a karşı entrikalar çevirdiği sırada büyük Senûsî Şeyhi tarafından tutuklandığını öğreniyoruz. Bu da, Enver Paşa'nın çok güvendiği dostu, kendisini ve Halife'yi terk ettiğini gösteriyordu”⁷³.

Kahire mahreçli diğer bir haber de *Corriere della Sera* gazetesinde çıkmıştı. 26 Kasım 1914 tarihli gönderilen haberde, Kahire'deki İngiliz-Mısır Hükümeti, Senûsî'nin tarafsızlığından ve dostluğundan emin idi ve bu hususta Mariyut ve Sellum'dan tatmin

69 “La guerre en Orient”, *AF*, nr: 160, juillet-décembre 1914, s. 286.

70 Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s. 156.

71 Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, Çev. Tansel Demirel, 3. Baskı, İstanbul, Arma Yayınları, 2003, s. 91.

72 Stoddard, *TM*, s. 35.; Bu aşiretlerin birbirine düşmesi, Senûsî'yi dinlememeleri Aziz Ali el Mısri'nin daha önceki yıllarda ektiği nifak tohumlarından ve mücahitlere ait paraları cebine indirip suçu Şeyh Ahmet Şerif es-Senûsî'ye atmasından kaynaklanıyordu. Çavuş, çıkardığı *el Hidaye* gazetesi ile bunu çürütmeğe çalışıyordu. Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in...*, s. 26; Aziz Ali el-Mısri'nin Libya cihâdına olan menfi davranışları için bkz. Kadir Öztoprak, *Muhammed Senûsî, Hayatı...*, s. 89.

73 André Dubosck, “le fiasco de la guerre sainte”, *Le Temps*, nr: 19586, 20 février 1915, s. 2.

edici haberler alınıyordu⁷⁴. Şeyh Senûsî, uygun şartların gerçekleşmesi halinde İtalya ile akdi muhtemel antlaşmaların, İngiltere tarafından da tasdik edilmesini istiyordu. Bu da Şeyh Senûsî'nin asî değil, meşrû muharip olduğunun kabûlü demek olacaktı. Türk Genelkurmayı, Senûsî'nin peşini bırakmıyordu. Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey, mütereddit durumda bulunan Senûsî'yi İngilizlere karşı kışkırtmakla görevliydi⁷⁵. Nuri Bey, Bingazi'deki Teşkilât-ı Mahsûsa'nın en önemli ajanıydı ve Ahmet Şerif Senûsî kuvvetlerinin de kumandanıydı⁷⁶. 1916'ya kadar Fransız ve İngilizler, Mısır'ın batısındaki Osmanlı-Arap kuvvetlerini olduğundan küçük görüyorlardı. Hâlbuki burada tecrübeli Alman ve Türk subayların kumandasında 30.000 civarında donanımlı mücâhid vardı ve Mısırata civarındaki denizaltılardan yardım alıyorlardı⁷⁷.

Şeyh Ahmed Senûsî'ye Gönderilen Gizli Yardımlar

Şeyh Senûsî, Uşi Antlaşması'nı tanımamıştı. Bundan sonra yazışmalarını “El Hükûmetu's Senûsiyyeti'l Celile” mührüyle imzalamaya başladı. Bu arada mücadeleye devam ederek İslam dünyasının diğer liderlerinden ve Osmanlı Hükûmeti'nden sürekli yardım istedi. Mayıs 1913'te İtalyan kuvvetlerini hezimete uğrattı. Büyük harbin başlamasıyla birlikte Osmanlı Hükûmeti, kendisine Trablusgarp ve Bingazi Valisi ünvanını verdi ve Halîfe nâibi olarak görülmeye başlandı⁷⁸.

Diğer bir lider olan Süleyman el Baruni de, Uşi Antlaşması'na başından beri karşıydı. El-Baruni, cihâdın ilanıyla beraber bir denizaltı ile Mısırata'ya geldi. Burada vali ve kumandan sıfatıyla cihâdî yürütüyordu⁷⁹. El-Baruni, eski Trablusgarp meb'ûsuydu. Fas, Tunus ve Cezayir'de propaganda yapmak üzere denizaltı ile gönderilen bir propaganda heyetinin başına geçecektir⁸⁰. Almanya daha önce de Trablusgarp harbi sırasında cihâd-tan faydalanmak istemişti. İtalyanlara karşı Berlin'den Sudan'a gönderilen ve İtalya'ya hedef alan Cihâd-ı Mukaddes broşürleri, Moritanya'da yakalanmıştı⁸¹. Afrika'nın

74 “L'expédition turco-arabe vers l'Égypte”, *Le Temps*, nr: 19508, 4 décembre 1914, s. 4.

75 Stoddard, *TM*, s. 91. Stoddard'ın Salih Harb ile bizzat yaptığı mülakat.

76 Stoddard, *TM*, s. 90.

77 Stoddard, *TM*, s. 92.

78 Nihat Azamat, “Ahmed Şerif Senûsî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXVI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 527.

79 Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in...*, s. 2.

80 MAE, vol. 1697, “Guerre 1914-1918. Panislamisme”, Mission militaire française en Égypte. 30 juillet 1917; “Bulletin de renseignement, Propagande sur les prisonniers en Allemagne”, p. 176. Renseignements venant du service des renseignements du détachement de Yambo. Djeddah, le 30 juillet 1917. Le col. Bremont, chef de la mission militaire française en Égypte.

81 *RMM*. 1923, nr: LIV, s. 6. Bu hususta geniş bilgi için bkz. A. Le Chatelier, “Les adversaires de l'Italie en Tripolitaine”, *La Revue Bleue*, nr: 14, 5 octobre 1912, s. 417-18. *La Revue Bleue* bunu geniş ölçüde İtalyan kamuoyuna duyurmuş, bu da İtalyanları Zerzour'da seferberlik ilânına mecbur etmişti.

kuzeyinden ve İtilâf Devletleri gemilerinin hâkim olduğu denizlerden, Almanlar içeri kolayca sızamayınca güneyden sızmaya çalıştılar. Habeşistan üzerinden; para, silah ve hediyelerle, Türk subaylar refâkatinde Senûsilere ulaşıyorlardı⁸². Harp müddetince Türkler ve Almanların Libya'ya yardımları denizaltılarla veya küçük gemilerle gizlice yapılıyordu. İtalyanlar, Senûsilerin zâviyelerinde bol miktarda propaganda malzemeleri, silah, mühimmât ve cihâd-ı mukaddes broşürlerinin bulunduğunu söylüyorlardı⁸³. Port Said'teki İngiliz amiralinin 14 Temmuz tarihli telgrafı, İstanbul'dan gelen bir denizaltının 7 Haziran 1917'de Trablusgarp'a Selim Paşa'yı, Mahmud Bey'i Ali Bey'i, bir Suriye eşrâfını ve iki Alman subayını naklettiğini yazacaktır⁸⁴.

Bu arada Alman tahrikleri de Libya'da gittikçe artan bir seyir izliyordu. Sirenayka'da görülen Alman subaylarının, Libya'da son günlerde görülen isyân hareketlerini tahrik için buldukları gözden kaçmıyordu⁸⁵. Almanlar Trablusgarp'ta, faaliyetlerini rahatlıkla Türk ve Senûsilerden faydalanarak yürütüyorlardı⁸⁶. Almanların esas olarak Doğu'ya ve Kuzey Afrika'ya nakletmek istedikleri şey; silah, mühimmât ve cephane idi. Yerli ahaliyi isyâna teşvik etmek için ve onları başarı şansı hakkında ikna etmek için kabileleri silahlandırmak gerekiyordu⁸⁷. Senûsilik ve cihâd; Libya ve Sirenayka'da İtalyanlara, Kuzey Afrika ve Sahra'da da Fransız ve İngilizlere karşı etkili bir propaganda aleti olmuştu. Ama her şeye rağmen bu cephede müttefikler, altından kalkılamayacak kadar zorluklarla karşılaşmamışlardı. Ama Alman ve Türk faaliyetleri de bu coğrafyada küçümsenecek kadar değildi⁸⁸.

Şeyh Ahmet Şerif Senûsî'nin Mısır Saldırısı

Enver Paşa, öteden beri İtalyanlara karşı Senûsilere dayanmayı düşünüyordu. Yukarıda da değinildiği gibi Enver Paşa; *İtalyanlara, Trablus'u Habeşistan'a çevireceklerini* söylüyordu. Cihâdın ilanıyla birlikte İtalya, Libya'daki menfaatlerinin tehlikeye düşeceğinden endişe ediyordu. *Tanin*, Afrika'daki Senûsî hareketine dair şunları yazıyordu:

82 "La propagande allemande", *AF*, nr: 169, avril-juin 1917, s. 76.

83 SHAT, 7 N 2104, EMA, 5ème Bureau à Section Afrique -Bureau d'Orient, juin 1916.

84 SHAT. 16 N 3205. Ministère de la Guerre, Etat-major de l'Armée, Campagne contre l'Allemagne, (1914-1918), Dossier sur l'Armée de Mésopotamie pendant la guerre, (1914-1918), Carton : 3889, dossier : 2. Carton 3889, Dossier 3, Dossier remis par le Capitain Cassin le 1er juin 1920. SHAT. 16 N 3205. 15 juillet 1917.

85 "Des officiers allemands en Cyrénaïque", *La Croix*, 7 février 1915, s. 2/2.

86 "La propagande allemande", *AF*, nr: 169, avril-juin 1917, s. 80.

87 "La Propagande allemande dans les pays musulmans", *AF*, Avril-Juin 1917, nr: 169 s. 37.

88 Pascal Pautremat, *La Politique Musulmane de la France au XXe Siècle, De l'Hexagone aux Terres d'Islam, Espoirs, Réussites, Echecs*, Paris, Maisonneuve-Larose, 2003, s. 133.

“Afrika’da ilk intikam hareketleri başlamış, Senûsîlik âlemi Mısır üzerine yürümeğe başlamıştır. Türk ve Senûsî kuvvetleri Süveyş⁸⁹ üzerine yürüyüp Kahire yollarını tutacaklardır. İngilizleri zor günler bekliyor”⁹⁰.

Bu yazı çıktığında henüz Cemal Paşa, Kanal harekâtına başlamamıştı. Hindenburg ise hatıralarında: “Artık Libya’da Türklere ve kabilelere büyük çapta yardım gönderebiliriz” diyordu⁹¹. Almanlar mutemadiyen Senûsî’yi kışkırtıyor hatta kendisine Mısır sultanlığını bile vaad ediyordu. Alman ajanı Manismann, Şeyh Ahmet Şerif Senûsî’ye şunları söylüyordu:

“İmparator, Müslümanları sever ve himaye eder. Sizin, Hükümetimiz nezdinde şerefli bir yeriniz vardır. Hükümetimiz her türlü yardıma hazırdır”.

Aralık 1915’ten sonra Alman yardımı Senûsî’ye ulaşacaktır. Ancak Enver Paşa, Almanların Senûsî’ye olan ilgisinden hoşlanmıyor, kardeşi Nuri Bey’den Alman-Senûsî irtibatını bozmasını istiyordu. Senûsî de bağımsız bir devlet kurma peşindeydi. Hâlbuki Enver Paşa, Libya’yı ilhak etmeyi düşünüyordu. Senûsî, diplomatik yollardan amacına ulaşmaya çalışıyor, İngilizlerle çarpışmak istemiyordu. Ama Türk ve Alman yardımların kesilmemesi için de Mısır üzerine yürüyeceğine dair ipuçları veriyordu⁹².

Senûsîler sadece İtalyanlara karşı idi ve İngilizlerle saldırmazlık halindeydi. Türk-Alman planları ise Senûsîlerin saldırmazlık siyâsetini bozmaya yönelikti. Türkler de bu arada bazı tarikat [Confrérie] üyeleri ile temasa geçiyor ve onları provokasyonlara ve suikastlere teşvik ediyorlardı. Bu sıralarda tarikatın Büyük Şeyhi Şeyh Ahmet Şerif Senûsî ile Türkler arasında bir kakafoni vardı ve münazaalar devam ediyordu⁹³. Nuri Bey, Senûsî’nin niyetlerini sezmişti. Onu Mısır üzerine saldırtmak için bir plan yaptı. Bir Türk müfrezesi, 25 Aralık 1915’te İngilizlerin elinde bulunan Sellum’a bir gece baskını yaptı. İngilizler de içtima borusu çalıp gemilerle kaçtılar. Şeyh ise savaşmak niyetinde olmadığını bildirmek için İngilizlere bir aracı gönderdiyse de yetişemedi. İngilizler de Senûsî’ye savaş açınca, Nuri Paşa’nın planı tutmuş oldu⁹⁴.

89 Süveyş meselesi hakkında bkz. Süleyman Kızıltoprak, “Osmanlı Devleti’nin Ortadoğu’daki Son Hamlelerinden Süveyş Cephesi ve Son Hıdiv Abbas Hilmi Paşa’nın Rolü”, *Havadis, 100 Yıl Önce 1914-1915*, Aralık, 2014.

90 “Harp ve âlem-i İslam”, *Tanin*, nr: 2116. 12 Teşrin-i Sani 1914, s. 1.; *Tanin*’in bu yazısını *RMM*, “La guerre et le monde musulman” başlığıyla (t. XXX, 1915, s. 352-353) Fransızcaya çevirerek yayınladı.

91 Stoddard, *TM*, s. 90.

92 İsrail Kurtcebe, *Türk-İtalyan...*, s. 252-53.; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı*, Ankara, Genelkurmay Yayınları, 1978, s. 117.

93 SHAT, 7 N 2104, EMA, 5ème Bureau à section Afrique-Bureau d’Orient, juin 1916.

94 İsrail Kurtcebe, *Türk-İtalyan...*, s. 253.; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi...*, s. 647.; ayrıca bkz. Cafer el-Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda Bir...*, s. 57 vd.

Enver Paşa, Irak asıllı Osmanlı subayı Cafer el-Askerî'yi Senûsî'lerin isteği üzerine Libya'ya gönderdi. Yanında Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey de vardı. Sellum'da Şeyh Ahmed Senûsî ile buluştular. Harbin patladığı sıralarda İngiltere, Senûsî ile iyi geçiniyor ve Osmanlı subaylarını, Mısır'daki temsilcileri vasıtasıyla oralardan kovdurmağa çalışıyordu. Bu maksatla İngiliz subaylar (Alb. Snaw, yüzb. Rayle, Mısırlı Subay Edib vs) Şeyh Ahmed Senûsî'yi sık sık ziyâret ediyorlardı⁹⁵. O dönemde Senûsî'nin emrinde Türk ve Arap subaylar vardı. Nuri Bey, Senûsî'nin kabile düzenini nizâmî kuvvetlere göre tanzimini Cefer el-Askerî'ye verdi. Cefer el-Askerî'de askerî eğitimi, Türk ordusundaki haliyle devam ettirdi. Bu eğitimin dili Türkçeydi. Senûsî, Enver Paşa'dan malî ve askerî destek istedi. Ardından El-Askerî, Suriye'ye gitti ve Cemal Paşa'dan Senûsî için bir takım yardımlar, silah, erzak vs. getirdi. Ancak Senûsî şeyhinin işi zordu. Batı'da İtalyanlara, Küfre'nin güneyinde Fransızlara, Doğu'da da İngilizler karşı çarpışmalıydı. Deniz de İtilaf donanmasının kontrolündeydi⁹⁶. İtalyanların harbe girişiyle birlikte bir kısım kuvvetlerini Avusturya'ya karşı kullanmak üzere Trablusgarp'tan çekince Senûsîler için uygun fırsat da doğdu ve İngilizlere sonbahar 1915'te saldırıya geçtiler⁹⁷. Bundan sonra Senûsîler, İngiltere'yi, Mısır'ın batısında 1916 ortalarına kadar kısmen de olsa zorlayacaklardı⁹⁸.

Şeyh Ahmed Senûsî ve Tunus ve Cezayir

Libya'da Senûsîlerin yaptığı baskınlar Tunus'ta bir takım endişelere sebep olunca Fransa, Tunus'ta sıkıyönetim ilân etti⁹⁹. Senûsîler, Sonbahar 1915'te Tunus, Cezayir ve Nijer hudutlarını da tehdit etmişlerdi. Fransa'nın tahkikâtı neticesinde bunun Türk-Alman teşvikiyle yapıldığı ve düzenli ve düzensiz toplam Senûsî askerlerinin 40.000 civarında olduğu ortaya çıkmıştı¹⁰⁰. Alman politikası Bingazi'deki Senûsî kuvvetlerini Mısır'a, Trablusgarp'ta bulunanları da Tunus'a saldırtmaya yönelikti. İlân edilen sıkıyönetime rağmen yerliler saldırıya geçtiler ve mühim bölgeleri geri aldılar¹⁰¹. Ancak Libya'nın batısındaki [Trablusgarp] cihâd mücâdelesini (Tunus, Cezayir, Nijer hudutları), doğuya [Sirenayka] nisbeten daha sâkindir. Doğu'da İtalya'ya karşı mahallî direniş,

95 Cafer el-Askerî, *İsyancı Arap...*, s. 40.

96 Cafer el-Askerî, *İsyancı Arap...*, s. 42-52.

97 Stoddard, *TM*, s. 91. Stoddard'ın Salih Harb ile bizzat yaptığı mülakat.

98 Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in...*, s. 15.

99 "Trablus mücahitlerinin Tunus hududuna hücumları", *Tanin*, nr: 2449, 11 TE 1915, s. 1/3.

100 Pascal le Patremat, *La Politique Musulmane de...*, s. 129.

101 İsrail Kurtcebe, *Türk-İtalyan...*, s. 249.

daha teşkilâtli idi.¹⁰² Buralarda Türk ve Alman subaylarının düzensiz isyânları bir düzene soktukları anlaşılmaktaydı. Ancak üstünlük İngilizlerdeydi. Yukarı Mısır’da ve Batı Sahra’da yaklaşık 60.000 askerleri vardı. Nuri Bey’in kuvvetleri Şubat 1916’da Sellum civarında mağlup oldu. Bir ay sonra İngilizler Mersa Matruh’u geri aldılar. Arap kumandanlar Nuri Said ve Cafer el Askeri, esir oldular¹⁰³.

Bu konuda, Cafer el Askeri’nin hatıraları konumuzu aydınlatmaktadır. Teşkilât-ı Mahsûsa’nın getirdiği yardımlardan ve İtalyanlarla yaptığı mücadelelerden teferruatıyla bahseder. El Askeri, o günkü olayları şöyle anlatmıştı:

“1915 Eylülü ortalarında Port Süleyman’a bir Osmanlı tahtelbahiri geldi. Senûsilere gıda, silah, para ve nişanlar getirdi. (...)Güçlendik, Mısır Hükümetine baskı yapacak seviyeye geldik. Vadi Macit ve Nuceyla’dan Marsa Matruh’a kadarki muhitte Evlâdu Ali, İngiliz devriyeleri ile çatıştı. Çok şehit verdiler ama Alb. Sumov’u da öldürdüler. Sidi Abdulaziz’in şehâdeti Senûsî’yi çok üzdü, intikam alınacaktı. Sellum’daki Mısır garnizonu Matruh’a çekildi. Sellum, Senûsiler ve kabileler tarafından yağmalandı, Nuri Paşa bu zaferden çok mutluydu. Mısırdaki İngiliz kuvvetlerine ait sahil muhâfaza kuvvetlerinin boşalttığı yerlerde karışıklık çıkmasın diye ilerledik. Kasım 1915 sonlarında Sidi Berrani kalesine vardık. Kabilelerden, Evlâdu Ali Taburu adıyla tabur kurduk: Sidi Berrani’de ele geçirdiğimiz arabaları Yüzb. Galip Bey’e verdik. Zapttan bir gün sonra Mısır hecin-suvar müfrezesi bize katıldı. Bu Senûsî kalelerinde sevince yol açtı, moral yükseldi. Müfrezeyi Şeyh Ahmet Senûsî’ye, Sellum’a gönderdim. Senûsî onları Sive ve el-Vahat bölgesindeki operasyonlarına gönderdi, büyük başarı gösterdiler. Vadi Macid’te İngilizlerle çarpıştık. Yetersiz kuvvetlerle Mersa Matruh’u alamadık ama baskınlarla İngilizleri oyalamaya karar verdik. Bunun için numune taburunu İskenderiye-Mersa Matruh arası bir istasyon olan Sunbua’ya gönderdim. Senûsî de Sellum’dan ayrılıp Bir-i Berrâni de karârgâh kurdu”¹⁰⁴.

Nuri Bey ve Kurmay başkanı Cafer el-Askeri’nin bu başarıları, İngilizlerin Nil vadi-sinde sıkı askeri tedbirlerin alınmasına sebep oldu. Zira Senûsiler Mısır’da “Kurtarıcı” olarak algılanabilirlerdi¹⁰⁵. Osmanlı basınında Senûsî kuvvetlerinin başarıları bolca zikredildi. Senûsî, Sellum ve Maryut’u işgal etmiş, Maryut demiryolunu da zapt etmiş, İngilizlerden hayli esir almış ve burada demirleyen bir İngiliz gemisini batırmıştı¹⁰⁶.

102 Jean Louis Triaud, *La Légende Noire de la Sanûsiyya, Une Confrérie Musulmane Saharienne Sous le Regard Français (1840-1930)*, Vol. II, Institut de Recherches et d’études Sur le Monde Arabe et Musulman, Aix-en-Provence, Edition de la Maison des Sciences de l’Homme, Paris, 1995, s. 781.

103 Stoddard, *TM*, p. 92. Stoddard’ın Salih Harb ile mülakati; Bunlar daha sonra Şerif Hüseyin isyanına katılacaklar ve Faysal’ın Kuzey ordusuna gönderileceklerdir. Kral Abdullah, *Biz Osmanlı’ya Neden İsyân Ettik?* 8. B., İstanbul, Klasik Yayınları, 2009, s. 135.; Arap subaylar hakkında bkz. Muhammed Kürdali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, Çev. İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Klasik Yayınları, 2006, s. 181.

104 Cafer el-Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda...*, s.57-66.

105 Stoddard, *TM*, s. 92.

106 “Şeyh Senûsî Hz.nin Muvaffakiyâtı”, *Tanin*, nr: 2517, 18 KE 1915, s. 4.

Bundan sonra Senûsî, İskenderiye-Kahire demiryolu civarına kadar ilerlemiş ve Mısır askerleri de kendisine katılmıştı¹⁰⁷.

Bu tarihlerde Türkler Çanakkale'de müttefikleri mağlup etmiş, Irak ve İran cephelelerinde İngilizlere karşı kısmî zaferler kazanmıştı. Türk ve Alman subayların ve Senûsî kuvvetlerinin bu başarıları *Tanin* gazetesinin başmakalesinde şöyle yorumlanıyordu:

“Mısırata ve Cedabiye’de, ayrıca Basra’da zaferler kazandık. İngilizleri Kut’ta, Rusları da Kermanşah’ta hezime uğrattık. Felahiye aşagısında İngilizlerin mutebâki kuvvetlerini sefâlete düşürdük, Basra ve Zübeyr havâlisinde onları perişan bir halde ric’ate mecbûr ettik. Mühimmâtlarını iğtinâm ettik, tayyarelerini düşürdük, Çanakkale’de iyi bir ders verdik. Zaferlerimiz bu kadar da değil: Mısır’ın garbinde İngilizlere, Trablusgarp’ta da İtalyanlara karşı mücâhidlerimizden esaslı darbeler yediler. İddia edildiği gibi Nuri Bey şehîd olmadı¹⁰⁸. Bilakis 200 zabıt ve 6.000 nefer esir aldı, 24 top iğtinam etti. Mısırata ve Cedabiye mevâkiini işgal etti. İtalyanları sahile kadar sürdü. Irak ve İran cephelerinde de aynen muzafferiz”¹⁰⁹.

İtalya’ya karşı Nuri Bey’in kazandığı zaferlerden dolayı *News Vinertagblatt* gazetesi de Viyana’dan bol bol metih yağdırıyordu¹¹⁰. Bu sıralarda İttihatçılar, Çanakkale zafe-ri ile haklı olarak coşmuşlardı zira bu İngiliz tarihinde görülmemiş bir hezimet idi. Ancak bu coşkunluk ve diğer cephelerde kısmî ve mahallî başarılar, ileriye görmelerine engel olacak ve ardından İngiliz zaferleri peş peşe gelecekti.

Senûsîye cihâdı, Alman basınında sıklıkla ele alındı. Bunlardan biri olan *Kulnische Zeitung* şunları yazıyordu :

“Yine de Senûsîye tarikatının gücünü fazla abartmamalıyız; ama Mısır’ın batısında İngiliz kuvvetlerini durduran müdahalesine büyük önem vermeliyiz”¹¹¹.

Senûsî zaferleri Sultan Reşad’ın Meclis-i Mebûsanı açış konuşmasında da ele alındı. Sultan şöyle diyordu:

“Trablusgarp mücâhidini de muhâtarât-ı günâgünü göze aldirarak oraya yetişen zabıtânımızın sevk ve idâresi ve civar Müslümanların iltihâkı ile düşmanlarımıza muvaffakiyetle darbeler vurmaktadırlar. Trablusgarp harbinden beri halâs-ı İslâm namına oralarda devam eden mücahedâtı da lisân-ı şükran ile zikreder; nâibü’s sultânımız olan Senûsî şeyhi Seyyid Şerif Ahmet

107 “Şeyh Senûsî Mücahitlerinin Muvaffakiyeti”, *Tanin*, nr: 2523, 24 KE 1915, s. 4.

108 Tunus kaynaklarında Nuri Bey’in öldürüldüğü belirtiliyor. Bu yanlış bilgi için Bkz. François Arnoulet, “Les Tunisiens et la guerre”, *Revue de l’Occident Musulman et de la Méditerranée*, vol. XXXVIII, nr: XXXVIII, 1984, s. 47.

109 “Basra’da, Trablusgarp’ta”, *Tanin*, nr: 2732, 20 Temmuz 1916, s.1.; Ayrıca bkz. “Tebliğ-i resmî”, *Tanin*, nr: 2731, 19 Temmuz 1916, s. 1.

110 “Trablusgarp’taki Muvaffakiyetler”, *Tanin*, nr: 2735, 23 Temmuz 1916, s. 4.

111 SHAT, 7 N 2104, EMA, 5ème Bureau à Section Afrique, “Presse allemande”, le 20 janvier 1916.

*Paşa'nın azim ve mukavemetini takdir ederim*¹¹².

Sultan Reşad, Şeyh Şerif Ahmed Senûsî'ye Trablusgarp ve Bingazi valiliklerini de verdi. Artık bölgede kendisine *Naibu's Sultan* gözüyle bakılıyordu. Afrika'da *Emîru'l Mü'minin* ünvanını da kullanıyordu¹¹³.

Hakikatte İtalyanlar Trablusgarp'ta zor günler geçiriyorlardı. *Tanin*, Trablus dâhilinde bulunan İtalyan kıtaâtı, “mücâhidîn-i mahalliye” ile olan muhârebât neticesinde “zayıât-ı cesîmeye” düşer olduklarını ve sahile doğru ric'at ettiklerini yazıyordu¹¹⁴. İtalyanların Trablusgarp'taki başarısızlığını bizzat İtalyan gazeteleri ve yazarları da itiraf ediyordu. Evs Nellici de *Giornale d'Italia*'da İtalyanların Libya'daki perişan halini şu sözlerle anlatıyordu:

“.... Bugün Trablus'ta vaziyetimiz 1911 senesi Teşrin-i Sâni'sindeki vaziyetimizin aynıdır; şu farkla ki o vakit bir fikr-i taarruz ile mutehassıs iken şimdi tedâfûi vaziyetteyiz. Trablus ziyâretimizi icmâlen tahlil edelim. Bugünkü siyasetçiler Trablus'ta dahi düzenbazlık gösterdi. Fizan'ı işgâl ettik ve Gat Vaday badiine kadar ilerliyerek hudûdumuzu Cezayir sahrasına kadar genişletmek istedik. Harekâtımız emsalsiz bir sür'atle ilerledi ve tabiatıyla kesb-i zaafeyledi. Harb-i umûmiyi muteakip Şeyhülislam'ın ilân-ı cihâd fetvası Fizan'a dahi aks oldu ve biz Fizan'ı tahliye ile Gat'dan çekilmeye mecbûr olduk. Bu sûretle esâsen sarsılmış olan hâkimiyetimiz tamâmyla sarsıldı. Fizan'da bulunan Senûsiler bu kere Gile kapusundan Trablus'un şark cihetine de dayandılar. Bütün muntıkada harp başladı. Bütün bunlar liyâkatsiz ve her ay gelişi güzel tebdil olunan valiler ile devlet memurlarının esassız ve kâidesiz tarz-ı idâresi yüzünden oluyordu.

Bir sene evvel 29 Nisan tarihinde çıkan Bu-Hadide isyânını basturmak vazifesi ile mükellef olan miralay Miyaki, Orfelli ile Tarhuna kabâilinin ihânetine marûz kalarak mağlûb oldu. Asiler, Beni Velid ile Tarhuna'ya çekilerek orada bizim muhâfaza kıtaâtımızı muhâsara ettiler. Bu mağlûbiyet hakkında şu kadarını söyleyeceğim ki, muâvenetlerine şitâb için yapılan teşebbüslerin kâffesi akîm kaldı. 18 Haziran'da muhâfaza kıtaâtımız, kendilerini kuşatan çemberi kırmak için bir hurûc harekâtı yaptı. Beni Velid'teki muhâfaza bölüğü de mecbûren teslim oldu. Temmuzun iptidalarında Trablus'ta umûmi ric'at başlamıştı. Askerlerimiz Ceml'den sahile Zevvare ile Trablus'a çekiliyorlardı. Bu gruplardan bazıları kat' ettikleri mesafeyi pek feci' şerâit dâiresinde geçtiler. Yollarda birçok telefât bırakarak gelen kıtaâtımızda asiler ya da ehemmiyetli mevânie tesâdüf ettiğinden değildi; sebep, sadece meş'ûm bir lakaydi ve betâet, manevi bir şüreş idi. Trablus'un zapt ve işgâl edildiği ilk günlerde yeni müstemlekemiz, bizim için adetâ bir arz-ı mev'ud idi: Roma-Siragoz katarına binilecek ve 48 saat zarfında oraya vâsıl olunacak idi.

112 “Meclis-i Millî'nin Küşâdı-Nutkun Süreti”, *Tanin*, nr: 2846. 15 Kasım 1916, s.1-3.

113 Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in...*, s. 2.

114 “Trablus'ta İtalyanların vaziyeti”, *Tanin*, nr: 2342, 26 Haziran 1915, s. 4.

Evs Nellici, Libya'ya iltimasla ve yüksek maaşlarla gönderilen kalitesiz memurların; “iş u nûş âlemi, bezm u sefâ ve sefâhat mahalleri... vel-hâsıl her türlü boşboğazlık yuvaları ile dolduğundan” uzun uzadıya bahsettikten sonra sözü *mehâfil-i askeriyeye* getiriyor ve şunları söylüyordu:

“Bu hal, mehâfil-i mülkiye gibi, askeriyeye de temâs etti. Vâsi' bir arazide kuvvetlerimizi adetâ toz haline koyarak ötede beride küçük müfreze ve gruplara taksim etmiş idik. Bu husûs muvâfik-ı maslahat mıydı? Hayır! Ama işgâl edilen noktalara muhâfiz kutaâtı ikâme ettikten sonra, yalnız mevcûdiyetimizin emniyetine ilelebet muhâfazaya kâfiymiş gibi, hiçbir istihkâm, inşâ etmedik. Bu noksan, bize pahalya mal oldu ve asîlerin Beni Velid ile Tarhuna'yı muhâsara ettikleri vakit açık sahrada bulunan kutaâtımızı sahile doğru is'al eden hatt-ı muvâsalanın kat' edilmesinden korktuk. Hülâsâ en buhranlı bir sırada siyâsî ve iktisadî ehemmiyeti yüksek bir hatt-ı sevkülceys olan Cebel'den çekildik. Bu da bizde askerlik fikrinin tenâküsüne sebep oldu. (...).

*Vel-hâsıl bu sahada dahi hiç kimse vazîfesini yapmamış ve herkes hoş vakit geçirmiştir. Mutehhlil zâbitân ailelerini buraya getirmişlerdi; ailesiyle birlikte olan bir zâbit muhârebeyi düşünebilir mi? (...) Trablus diyarının ahvâl ve şerâiti işte bu merkezde idi”*¹¹⁵.

17 Temmuz 1916 tarihli *Corriere della Sera* gazetesinde, bu gazetenin Trablusgarp muhabiri Geolfo Civinini de, Evs Nellici gibi İtalya'nın Trablusgarp'taki feci durumunu gönderdiği hayli uzun bir mektupta şiddetle tenkit ediyor ve mağlubiyetlerini itiraf ediyordu¹¹⁶.

Libya'da Cihâdın Başarısızlığı

Daha harbin başlarında, 24 Aralık 1915'te Mersa Matruh'ta İngiliz saldırılarına uğrayan Türk ve Senûsî kuvvetleri ağır kayıplarla ric'at etmişlerdi. Vadi Macid'te Nuri Paşa ve Senûsî kuvvetleri yenilmişler, Bir-Tunus'a çekilmişlerdi. Nuri Paşa ve Senûsî, savunma yaptılarsa da Akakir'de yenilmişlerdi. 26 Şubat 1916'da Cafer el Askeri General Lukin'e esir olmuş, Mısır'daki Maadi esir kampına götürülmüştü¹¹⁷. 1916 yılı başında Türkler ve Almanlar, Berlin'den Senûsîlere yeniden cihâd çağrısı yaptılar ve onların hedefleri İngiliz

115 Evs Nellici, “İtalyanlar Trablusgarp'ta Ne Haldeler?”, *Tanin*, nr: 2757, 16 Ağustos 1916, s. 3.

116 Geolfo Civinini, “İtalyanlar Trablus'ta Ne Haldeler?”, *Tanin*, nr: 2760, 19 Ağustos 1916, s. 3. Bu oto-kritik yazı *Corriere della Sera* gazetesinde 24 Haziran 1916'da çıktı. Bu gazetenin Trablusgarp muhabiri Civinini'nin İtalya'nın buradaki durumunu tenkit eden yazısı “En regardant vers demain” başlığıyla *L'Afrique Française*'de Fransızcaya çevrilerek yayımlandı: nr: 8-9, août-septembre 1916, s. 345-347. Ayrıca muhabir Civinini, İtalya'nın Libya siyâsetini ve içinde buldukları durumu tenkit eden başka bir uzun yazısı 29 Temmuz 1916'da *Corriere della Sera*'da yayımlandı. Bu yazı yine Fransızcaya çevrilerek “Le front unique dans l'Afrique du Nord”, başlığıyla *L'Afrique Française*'de yayımlandı: nr: 8-9, août-septembre 1916, s. 347-348.

117 Cafer el-Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda...*, s. 69-85; Cafer el-Askeri'nin faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 641-667; İngilizler Şubat 1916'da Matruh'a hâkimdiler. Ayrıca bkz. Triaud, *La Légende Noire de...*, Vol. II, s. 789.

ile Fransızlardı. Senûsîlere gönderilen broşürlerde Senûsîlerin sağ cenahta Fransa ile sol cenahta İngiltere ve ön cenahta da İtalya ile olan stratejik vaziyet üzerine dikkat çekiliyordu¹¹⁸. Ancak Libyalılar daha harbin ikinci yılında bir takım zaaflar yaşamışlar, İngilizler ve İtalyanlarla anlaşmaya varmışlardı. Bunun üzerine Şeyh Ahmet Şerif Senûsî Carub'a çekilmiş, manevî nüfuzu hala varsa da askerî gücü zayıflamıştı¹¹⁹.

Nisan 1916'da *Daily Telegraph*; “*Batı Araplarının tahrip gücü artık kırılmıştır. Mohafziyeh’ler [Senûsîlerin üniformalı askerleri] hâlâ mevcut iseler de İngiliz kuvvetlerinden aldıkları ağır darbeler, onların diğer göçebe Arap kabilelerini isyana teşvik etmelerine imkân bırakmamıştır*” diyordu. Zaten *Mohafzieh*’lerin yardımı olmadan, İngilizlere karşı başarılı hiçbir saldırı yapılamazdı. İngiliz fütûhâtı, 1916 yılının ilk 6 ayında, Akdeniz kıyılarından başladı. Sonra direnişin yuvası olan vâhaların işgâli ile tamamlandı. Bundan sonrasını İtalyan kuvvetleri Sirenayka’da tamamlayacaktır. İngilizler Şubat 1917’den itibaren Siwa’da Türk ve Almanlara karşı üstün durumdaydı¹²⁰.

Şeyh Ahmet Şerif Senûsî’nin Çekilmesi, Muhammed İdris Senûsî’nin Ateşkes İmzalaması

İngiliz Genelkurmayı’nın, Senûsîlere karşı alınmasını tavsiye ettiği sert tedbirler, İtalyan Hükümeti tarafından reddedildi. Bu durum, Şeyh Ahmed Senûsî’nin rakibi Muhammed İdris Senûsî ile sürmekte olan müzâkerelere zarar verecekti. İtalyan Hükümeti, kendi sömürgesi olan bu topraklarda İngiliz kuvvetlerinin ortak operasyon teklifini reddetti¹²¹.

Ahmet Şerif Senûsî, 1916’da verdiği mücâdelede mağlup durumdaydı. Trablusgarp’ta, Türkler ve Almanların desteklediği Senûsî kuvvetleri, İtalyanları kıyıya hapsedmişse de 1916 sonlarında İtalya-İngiltere antlaşması ile bu defa Senûsîler çöle hapsolundular¹²². Senûsî kuvvetleri Batı Sahra’dan atıldı ve Siwa vahasına kaçtı. 1917 başlarında İngilizler buraya da girdiler ve tarikatın mücâhidlerini teker teker yakaladılar. Ahmet Şerif Senûsî, muvakkaten Bingazi’nin iç taraflarındaki Cerubub tarikat merkezine çekildi. Tarikatı ve cihâd faaliyetlerini rakibi Muhammed İdris ele aldı. Nisan 1917’de Muhammed İdris, İtalya ile bir mütâreke (la paix d’Akroma) imzaladı. Böylece İtalya, Humus, Trablus ve Bingazi üzerinde kontrol sağladı ama antlaşmaya rağmen

118 SHAT, 7 N 2104, Ministère de la Guerre, Commission de contrôle postal de Marseille, Mars 1916.

119 Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal’in...*, s. 3.

120 SHAT, 7 N 2106, Rapport sur “l’Islam Dans la Presse”, nr: 2, daté du 1er juin 1916, extrait du journal anglais *Daily Telegraph*.

121 MAE, Vol. 1679, Guerre 1914-1918, Panislamisme. K. 102: 6. Paris, le 7 juin 1916.

122 *Un Siècle et Demie d’Histoire*, t. III, Editorial Argenton, Société Anonyme d’édition, Strasbourg, 1931, s. 616 vd.

tarikât, onu İngiliz ve İtalyanlara teslim etmedi¹²³. Bundan sonra Senûsîler tarafsız bir statüye gireceklerdir. Bu gelişmeler üzerine Enver Paşa, Süleyman el-Baruni'yi Trablusgarp valisi tayin etmişti. O da 26 Eylül 1916'da Trablusgarp'a hareket etmiş, burada kabileleri İttihâd-ı İslâm ve Hilâfet etrafında toplamaya çalışmıştı. İtalyanlarla sürdürdüğü mücadelesinde, 1917'ye girildiğinde elinde 10.000 esir İtalyan vardı¹²⁴.

Şehzade Osman Fuat'ın Libya'ya Gönderilmesi

1918'e geldiğinde Trablusgarp'ta cihâd, zayıf da olsa sürüyordu. Nuri Paşa'nın Kafkas İslâm Ordusu kumandanlığına tayini üzerine Babîâli, Nisan 1918'de Osman Fuat Efendi'yi, Libya'daki cihâd direnişini organize etmek maksadıyla "Afrika Grupları Kumandanı" olarak bir Avusturya denizaltısıyla Libya'ya gönderdi. 17 Mayıs'ta Mısırata'ya vardı ve burayı merkez edindi. 560.000 frank ve 60 subayla Mondros Mütârekesi'ne kadar burada Osmanlı cihâdını sürdürdü. Şehzade'nin maiyetinde Halide Edip, Alman asıllı Portekiz prensi Braganza da vardı¹²⁵. Şehzade, birbirlerine hasım aşiretleri barıştırmak için Libya'daydı ve aradaki husûmet cihâdî baltalıyordu.

Şehzade'nin yaveri Binbaşı Rifat Bey, 16 Teşrin-i Sani 1919 tarihli *Yeniğin* gazetesinde bu konuda şunları yazıyordu:

*"1915'ten beri Trablus'tayım. Nuri Paşa, yeniden asker örgütlüyor, büyük başarı gösteren mücâhidlere ilaveten muntazam birlikler teşkil ediliyordu. Şehzade'nin gelişini ahâli tarafından sevinçle karşılandı. Bu sırada Bingazi'de Senûsîler ile Trablus ahâlisi arasında düşmanlık vardı. Şehzade, şeyhler arasındaki düşmanlığı kaldırarak halkı cihâda teşvik etti. Trablusgarp'ı baştan sona kadar dolaştılar"*¹²⁶.

Senûsîler, zor şartlar altındaydı; mühimmât ve techizât, yaralıları için de doktor yoktu. Son Osmanlı birlikleri de çekilince tek bir kaynakları kaldı, İtalyan karargâhlarına saldırıp mühimmât ve gıda kaçırmak¹²⁷. Öte yandan şeyhler arasında ihtilaflar halledile-

123 Stoddard, *TM*, s. 93.; Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında...*, s. 3.; İsrâfil Kurtcebe, *Türk-İtalyan...*, s. 253.; Pascal Pautremat, *La Politique Musulmane de...*, s. 133.; Triaud, *La Légende Noire de...*, Vol. II, s. 784.; ayrıca bkz. *Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı*, s. 673.

124 İsrâfil Kurtcebe, *Türk-İtalyan...*, s. 255.; El-Baruni'nin elindeki esirlerin İtalyanların elindeki esirlerin durumu ve bu husustaki müzakereler hakkında bkz. Cheikh Ali, "Les Italiens en Tripolitaine", *L'Europe Nouvelle*, nr: 9, 28 Févriyer 1920, s. 344.

125 Muhammed Ferid, *Mısır Mısırlılarından, İngiliz İşgaline Karşı Osmanlı Hilafeti*, Çev. Ali Benli-Macit Karagözoğlu, İstanbul, Klasik Yayınları, 2007, s. 483.; *Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı*, s. 709 vd.; Hamit Pehlivanlı, "Teşkilât-ı Mahsûsa Kuzey Afrika'da (1914-1918)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 16, S.XLVII, Temmuz 2000, s. 436.; Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa...*, s. 359.

126 Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in...*, s. 3-4.

127 Cafer el-Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda Bir...*, s. 56.; çekilen sıkıntılar hakkında bkz. *Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı*, s. 828.

medi. Artık İngiltere ve İtalya ile anlaşmış olan şeyhler karşısında başarı şansı kalmamıştı. Ancak Şehzade, kısmî musâlahâ sağlayabildi. Mondros Mütârekesi'yle beraber, burada İtalyan ve Fransız makâmlarına teslim oldular. Abdurrahman Azzâm'ın, (sonraları Arap Birliği Genel Sekreteri) hatıralarında anlattığına göre büyük harbin bitmesiyle birlikte önce Şehzâde Osman Fuad'a Libya kırallığını teklif edildise de şehzâde reddetti. Bu defa Azzâm'ın girişimiyle Trablus Cumhûriyeti ilân edildi. Şehzade Osman Fuad, askerlerin maâşlarını son kez ödedikten sonra hazine kalan paraları yeni Cumhuriyetin görevlilerine teslim etti¹²⁸.

Mondros Mütarekesi Sonrası İtalyan İhtirasları ve Fransız-İngiliz Muhalefeti

Bundan sonra İtalya'nın Afrika'da talip olduğu koloniler hakkında Müstemleke Nezâreti'nde Lord Milner başkanlığında (Büyük Britanya) Henry Simon (Fransa) ve Crespi ve Martino'dan (İtalya) müteşekkil bir heyet toplandı. İtalya'nın Afrika'da müstemleke talepleri üç yıldır söz konusuydu. Fransız resmî görüşüne göre İtalya, taleplerinde mantikî değildi ve apaçık bir ifrât içindeydi. İki sene önce Roma'da yayınlanan bir haritaya göre Fransız ve İngiliz ihtirasları gözden uzak tutulmuştu. Ayrıca Trablusgarp hudutları Gabes'ten Çad Gölü'ne inen inen bir hatla, doğuda da Mısır sahasını gasp eden bir hatla çevriliyor, ayrıca güneyde Çad arazilerini İtalya'nın Doğu Afrika kolonileriyle birleştiren bir koridoru da içine alıyordu. Bu durumda Fransız Somalisi Sahili, İngiliz Somaliland'ı ve hatta Habeşistan yutulmuş oluyordu.

Bu talepler, Fransız görüşüne göre tamamen hayâlî ve gerçek dışı hülyalardan ibaretti. Trablusgarp hudutları kesilecekse Cibuti, kesinlikle dışarda kalmalıydı. Trablusgarp'ın batısı ve güneyi çöldü ve buralar az sayıda göçebelerle meskûndü. Buralarda önemli kervan yolları vardı. Fransız görüşüne göre Orta Afrika'dan Libya sahillerine yönelen bu kervan yollarına İtalya'nın sahip çıkmasına muhâlefet yoktu ve Ghadames'ten Rad'a kadar olan saha İtalya'ya bırakılabilecekti. Ancak İtalya'nın, Fransa için siyasî ve iktisadî ehemmiyeti çok büyük olan Çad'a ulaşmasına müsâade edilemezdi. İngilizler de İtalyan Somalisi'nin güneyinde hudûd tashihine hazırsa da İngiliz Somaliland'ından ve Cibuti'den zerre taviz vermemekte kararlı olduğu anlaşılmaktaydı¹²⁹.

128 Libya'nın kuruluşu hakkında bkz: Abdurrahman Azzam, *Trablusgarp Savaşı ve Hatıraları*. Arif Cemil tarafından yayımlandı. Abdürrahman Azzam, *Safahat min-el Muzekkerat-is Sirriye li evveli Emin-il Amm l'il Camia-til Arabiyye*, Kahire, 1977, s. 168 vd. Azam Hatıralarında Mısır'dan Libya'ya geçişinden ve Cafer el Askeri'den de bahseder. Cafer el-Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda Bir...*, s. 60.

129 Geniş bilgi için bkz. Michel Larchain, "Les revendications coloniales de l'Italie", *L'Europe Nouvelle*, nr: 24, 14 Juin 1919, s. 1131-1132.

Cihâdın sonu: Şeyh Ahmet Şerif Senûsî İstanbul'da

Teşkilât-ı Mahsûsa ile ilişkili olan ve İtilâf Devletlerine karşı Müslümanları ayaklandırmaya çalışan Azzâm'ın teklifi ve Enver Paşa'nın tasdikiyle Osman Fuat Efendi Libya'ya gönderilmişti. Azerbaycan harekâtı için Kafkasya'ya, İslâm Ordusu'nun başına geçen Nuri Paşa'nın yerine de İshak Paşa geldi.¹³⁰ Enver Paşa, Teşkilât-ı Mahsûsa Reisi Hüsametdin Ertürk'e şöyle demişti:

*“Hüsametdin, Askerî Divân Temyiz reisi Yusuf Şatvan'ı hemen Trablusgarp'a bir Alman denizaltısı ile göndereceğiz. Şatvan, Senûsî'yi ikna edecektir. Şeyh Senûsî'yi halife adına İstanbul'a davet edeceğiz”*¹³¹.

Zaten Ahmet Şerif Senûsî, Libya'da hiçbir başarı şansının kalmadığını anlamıştı. Sonunda bu davet üzerine Ağustos 1918'de bir Alman denizaltısıyla İstanbul'a geldi¹³².

Teşkilât-ı Mahsûsa Reisi Hüsametdin Ertürk'ün hatıratında belirttiğine göre; Senûsî'nin İstanbul'a davet fikri Teşkilât-ı Mahsûsa'ya aitti ve Şerif Hüseyin isyânı ile ilgiliydi. Şerif'in isyânı ile cihâdın beli kırılmış ve Türkler itibar kaybetmişti. Şeyh Ahmet Şerif Senûsî, henüz İngiliz işgâline girmemiş Arap bölgelerine cihâd tebliğcisi olarak gönderilecek ve halife lehine Arapları İngilizlerden ayırmağa çalışacaktı. Şerif ikna edilemediği takdirde Senûsî, Hicâz kıralı olacak ve ilerde kurulacak olan Trablusgarp devletinin başkanı olacaktı. Plan buydu¹³³. Bir ara Enver Paşa, Senûsî'ye şöyle demişti:

*“Şeyh Hz.leri, yakında bir İslâm Konfederasyonu kuracağız. Hicâz, Irak, Yemen ve Suriye'ye muhtâriyet vereceğiz. Bu takdirde hilâfeti size tevdi edeceğiz. O da –Hilâfet, sadece al-i Osman'ındır, dedi”*¹³⁴.

Tanin, İstanbul'a gelmekte olan Şeyh Ahmet Şerif Senûsî'nin 9 maddelik bir karşılama programını yazıyor, görüşeceği kişileri belirtiyor¹³⁵, Senûsî'yi çokça methediyordu. Balkan katarıyla gelen Senusi şeyhinin Trablusgarp harbinin birinci ve ikinci muharebelerinde ifa ettiği cihâdî zikrettikten sonra “...cülûs-u hümayundan beri İslâm'ın

130 Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in...*, s. 2.

131 Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin...*, s. 180, 193-94.

132 Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında...*, s. 4.; Triaud, *La Légende Noire de...*, Vol. II, s. 786.; Ayrıca bkz. Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin...*, s. 302-303.

133 Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin...*, s. 114, 180-184.; Galip Vardar, *İttihat ve Terakki İçinde Dönemler*, Haz. Nafiz Tansu, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1960, s. 277.

134 Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin...*, s. 180-84, 193-94.

135 “Şeyh Senûsî Hz.ni İstikbal Programı”, *Tanin*, nr: 3491, 30 Ağustos 1918, s. 4/1.; Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in...*, s. 18-19.

mukadderatına derin bir nazarla bakan halife-i zîşân'ı ziyaret edeceğini yazıyor, beyân-ı hoşamedîde bulunuyor ve yeni Padişah Vahdettin'in kılıç kuşanma "taklid-i seyf" merâsiminde bulunacağını yazıyordu. Tanin, başmakalesinde Şeyh Senûsî'nin 31 Ağustos'ta İstanbul'a geldiğini yazıyor ve kılıç alayının 1 Eylül'de ifa edildiğini şu sözlerle bildiriyordu:

"Şeyh Senusî, padişahımızın meyân-ı zaferine seyf-i farûkî'yi kuşanmış ve İslamiyet'in devr-i hümayunlarında ikbâline dua eylemiştir"¹³⁶.

Tanin, 1 Eylül 1918 tarihli başmakalesinde Seyf-i farûkî'nin, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan getirdiği Hz. Ömer'e ait kılıç olduğunu belirtir.

Ertürk, İstanbul'a davet edilen Şeyh Senusî ve diğer ulema ve şeyhler hakkında şunları yazmaktaydı:

"Aslında Şeyh Senûsî, İstanbul'a büyük ümitlerle bir denizaltı ile kaçırılıp İstanbul'a getirilmiş, Topkapı sarayında misafir edilmişti. Bu arada diğer Arap cihâd liderleri, Fâtih medresesini doldurmuşlardı. Kıymetli olanları Tokatlıyan, Perapalas otellerinde, bir kısmı Nişantaşı'ndaki konaklarda ağırlandı. Aralarında kabile şeyhleri, Mısır ve Yemen ulemâsı, sabah akşam devlet aşhanesinden yemek yiyorlar ve propaganda için gönderilecekleri Arap memleketlerine gitmenin hasretini çekiyorlardı"¹³⁷.

İttihatçılardan nefret eden yeni padişah Vahideddin, Enver Paşa'nın tüm planlarını veto edince Senûsî'nin Hicâz'a gönderilme planı da reddedilmiş oldu. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütârekkesi'nin imzalanması üzerine Şeyh Ahmed Şerif Bursa'ya gönderildi¹³⁸. Libya'da başarı şansı kalmayınca Şeyh Senusi, Anadolu'da süren Milli Mücadele'nin hizmetinde bulunmak üzere Kasım 1920'de Ankara'ya geldi. Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. O'na göre, Türkiye bağımsız olmadan ne İslâm âlemi sömürge olmaktan kurtulabilirdi ne de Libya bağımsızlığına kavuşabilirdi¹³⁹. Daha sonra Senusi, İttihâd-ı İslâm seferberliği yolunda vaazlarda bulunmak üzere Mardin ve Urfa'ya gitti.

136 Bu hususta *Tanin*'de çok sayıda haber ve başmakaleler bulunmaktadır: "Kılıç alayı bugün icra edilecektir", *Tanin*, nr: 3492, 31 Ağustos 1918, s. 1.; Senûsî'nin İstanbul'a gelişi ve Sultan Vahidettin'in kılıç kuşanma merâsimi hakkı bkz. "Kıymetdâr Bir Misafiri", *Tanin*, nr: 3492, 31 Ağustos 1918, s.1. Bu başmakalede, Senûsî çokça övülüyor, gelişi hakkında teferruatlı haberler veriliyor. *Tanin* iri puntolarla Senusi şeyhinin Osmanlı sultanının kılıç kuşanma merasimini sürmanşetten ve iri puntolarla şu şekilde veriyordu: "Müslümanların Büyük Halifesi Sultan Muhammed Sadık Hazretleri Dün Eyüp'te Taklid-i Seyf Merasimini İcra Buyurdular", *Tanin*, nr: 3493, 1 Eylül 1918, s. 1.; "Kılıç Alayı", *Tanin*, nr: 3493, 1 Eylül 1918, s.1.; "Şeyh Senûsî Hz.", *Tanin*, nr: 3495, 3 Eylül 1918, s. 2/3.; "Beyannâme-i Hümayûn", *Tanin*, nr: 3501, 9 Eylül 1918, s. 1. Sultan Vahideddin'in Şeyh es- Senûsî tarafından kılıç kuşandığına dair uzun beyanâtı.

137 Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin...*, s. 174, 226-227.

138 Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin...*, s. 182-184.

139 Süleyman Kızıltoprak-Şefatin Deniz, *II. Abdülhamid Zamanında Bir Osmanlı Binbaşısının Gözünden Libya*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020, s. 32.

Şeyhin hedefi, bu bölge halkını TBMM'ye itaate davet etmektir¹⁴⁰. Bu amaçla Doğu ve Güneydoğu Anadolu câmilerinde Kuvâ-yı Milliye lehinde vaazlarda bulundu. Buna rağmen Şeyh Senûsi'ye olan ilgi gittikçe azaldı. Artık Türkiye'de yeni bir cumhuriyet devri başlamakta idi. Bu arada Afrika Grupları'nın son kumandanı Osman Fuat Efendi maiyetiyle birlikte Mondros Mütârekesi şartları gereği silah ve cephanelerini İtalyanlara teslim etmeleri gerekirken mücâhidlere verdiler. Mücâhidler de bu sırada Mısır'da bir İslâm Cumhûriyeti kurdular¹⁴¹.

Mütârekeden sonra Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından cihâd için İstanbul'a çağrılan panislamist âlimler, siyasetçiler vs Müttefiklerin eline düşmesin diye memleketlerine gönderilmeleri gerekmekteydi. Enver Paşa, Türkiye'den ayrılmak üzereyken, Teşkilât-ı Mahsûsa Reisi Hüsâmettin Ertürk'ü hitaben; “-*Topkapı sarayında misafîr edilen Şeyh Senûsî ve Fatih medreselerindeki diğer meşâyihî iâşe ve ibâte et, sâlimen memleketlerine firârlarını temin et. Bunun için Almanlar denizaltı verecekler*”¹⁴² demişti. Buna karşılık Ertürk şöyle söylemişti:

“Onlara dedik ki ‘Mütâreke imzalandı. İâşe ibâte yok, başınızın çaresine bakın!’ Cihâd vaa-diyle yerinden yurdundan ettiğimiz adamlar şaşırmışlardı; kızdılar, her kafadan bir ses çıkı-yordu”¹⁴³.

En sonunda Ertürk, misafirlerin hazin sonunu şu dramatik sözlerle ifade etmişti:

“*Bunların firârı sağlanmalıydı. Ama İstanbul'un Merkez kumandanı Çerkez Fevzi, ‘Bu mikropları İngilizlere teslim edelim. Biz Enver'in emrini tanımıyoruz, ayrıca Teşkilât-ı Mahsûsa da lağvoldu gitti’, dedi. Medreseler basıldı, İslâm mücâhidlerinin çoğu İngilizlere teslim edildi, Bunların çekecekleri vardı: bir kısmı hidemât-ı şâkkada, barakalarda, bir kısmı da Çanakkale'de inşa edilen mezarlıklarda amele olarak çalıştılar, bir kısmı gûyâ memleketlerine gittiler ama yollarda öldüler*”¹⁴⁴.

140 SHAT. 20 N 1085. Carton 21, Dossier 2. Corps d'Occupation Français de Constantinople. E.M. 2me Bureau. Rapport mensuel. 1 novembre 1921.; Şeyh Ahmed Senûsî'nin Urfa'da düzenlediği kongre için bkz. Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında...*, s. 133.; Şeyh Ahmed Senûsî, Türk Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği sıralarda, 18 Kasım 1921'de Sivas'ta toplanan *Büyük İslâm Konferansı*'na başkanlık edecek ve Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da Tarsus'un bir köyünde ikamet edecektir. Ancak İtalyanlar, Senûsî'nin bu ikametinden rahatsız olup baskılar artınca 1926'da Suriye'ye geçecek, oradan da İbni Suud'un daveti üzerine Mekke'ye gidecek ve 1933'te Medine'de vefat edecektir. Süleyman Kızıltoprak-Şefattin Deniz, *II. Abdülhamid Zamanında...*, s. 32. Ayrıca bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi(TBMMZC)*, C. XVI. I. Dönem, 1958, s. 238. 21 Şubat 1922 tarihli in'ikad.; Ahmed Şerif Senûsî, ileride Suudilerin işlerine karışacak ve İmâm Yahya'nın ilerlemesi karşısında, İbni Suud ile İdrisi'nin kardeşi el Hassan arasında 1926'da arabulculuk yapacaktır. *Un Siècle et Demi d'Histoire*, c. III, Editorial Argenton, Strasbourg, t.y., s. 599.

141 Hüsâmettin Ertürk, *İki Devrin...*, s. 193-197.

142 Hüsâmettin Ertürk, *İki Devrin...*, s. 175-177, 226

143 Hüsâmettin Ertürk, *İki Devrin...*, s. 215-216.

144 Hüsâmettin Ertürk, *İki Devrin...*, s. 226-227.

Sonuç

Fransa'nın Tunus'a (1881) ve İngiltere'nin de Mısır'a girmesinin (1882) ardından, sömürge yarışına gecikmeli katılan İtalya 1896'da Habeşistan'a girdiyse de buradan mağlup olarak çekildikten sonra gözlerini Libya'ya dikti. Libya'nın İtalya'nın eline düşeceğinden endişelenen Osmanlı Hükümeti, Senusiye tarikatıyla münasebetlerini ilerleterek panislamist bir siyaset izledi. İtalya, Eylül 1911'de Libya'nın liman şehirlerini bombalayarak Trablusgarp savaşını başlattı. Verilen mücadelede bir başarı sağlanamadı ve 15 Ağustos 1551'de Turgut Reis'in Malta şövalyelerinden aldığı Trablusgarp, 360 sene Türk hâkimiyetinde kaldıktan sonra elden çıkmış oldu¹⁴⁵. Genç Osmanlı subaylarının Libya'ya gönderilmeleri ile buradaki zayıf Osmanlı kuvvetleri yerli Senusi kuvvetlerine de dayanarak kuvvetli ve destanî bir direniş sergilediyse de Balkan devletlerinin tehdidi altında olduğundan başarı şansı oldukça düşüktü ama İtalyanlar, kıyı kesimlerde adeta hapsedildiler ve iç kısımlara ilerleyemediler. Ekim 1912 senesinin başlarında Osmanlı Devleti, Balkan devletlerinin saldırısına uğrayınca İtalya ile 18 Ekim 1912'de Lozan (Ouchy) antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Ancak panislamist (İttihâd-ı İslam) siyaseti gereği Libya'da bir *nâibu's sultan* bulundurulması İtalyan Hükümetine kabul ettirildi. Balkan savaşının başlaması sebebiyle sebatla çarpışan Osmanlı subayları geri döndüler. Ancak ardından patlayan 1. Dünya Savaşı, Almanların da baskısıyla Osmanlı devletini cihâd-ı ekberi ilan etmeye zorladı. Ancak savaşın ilk senesinde İtalya'yı cihâd-ı ekberden muaf tuttu ve bu hususu Senusilere ihtiyatlı bir lisanla bildirdi. Bundan maksat, İtalya'yı İtilaf Devletleri (Fransa, İngiltere, Rusya) ligine kaptırmaktı. Ama gizliden de Senusî şeyhi Ahmed Şerif'e para, silah, mühimmat ve zabıt göndermeyi de ihmal etmedi. Ama Lozan (Ouchy) antlaşmasının tam olarak uygulanmadığından şikâyet ediliyor ve bu husus İtalya Hükümeti tarafından sık sık matbuât ve diplomatik yollarla dile getiriliyordu. Alman ve Osmanlı hükümetlerinin hedefi, Senusî kuvvetlerini Fransız ve İngiliz kuvvetlerine saldırtmaktı. Mısır saldırısı ile İngilizler iki ateş arasında kalacak ve Mağrip ülkelerinde de (Fas, Tunus, Cezayir) Fransa tehdit altına alınacaktı. Senusî şeyhinin ise böyle bir fikri yoktu ve onlarla dost kalmaktan yanaydı. Senusî şeyhi Ahmed Şerif, *emîru'l mü'minîn* ünvanını kullanıyor ve bölgede *nâibu's sultan* olarak görülüyordu. Enver Paşa tarafından Libya'ya gönderilen Teşkilât-ı Mahsûsa elemanı Nuri Bey, tüm gücüyle Senusî şeyhini İngilizlere saldırtmayı başardı. Bölgeye gönderilen diğer bir zabıt, Cafer el-Askeri de İtalyanlara karşı cihâdî sürdürdü. Süleyman el-Barûnî, sultan adına kumandayı ele aldı. Şehzade Osman da Libya'ya Afrika Gurupları Kumandanı olarak gönderildi. Bu mücadelelerin sonunda Senusî

145 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. II. İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1971, s. 264-265.

şeyhinin de iştirakıyla Libya'da mühim başarılar kazanıldı. Ancak bir başka senusî lideri Seyyid İdris, İngiliz ve Fransızlarla giriştiği ittifak neticesinde cihâdın Libya'daki başarısını sekteye uğrattı. Şeyh Ahmed Şerif ise İtalyanların uzlaşma teklifini reddetti. Bu durumda Şeyh Ahmed Şerif'in yapacağı fazla bir şey kalmamıştı. Osmanlı Hükümetinin daveti üzerine bir denizaltı ile İstanbul'a geldi ve Osmanlı sultanı VI. Mehmed'e Halife Hz. Ömer'in kılıcını kuşandırma (taklid-i seyf) vazifesi verildi. Savaşın sonunda mağlup olan Osmanlı kuvvetleri, Mondros Mütarekesi gereği Libya'daki Türk kuvvetlerinin teslim olması söz konusuydu. Şehzade Osman Fuad, askerlerin maaşlarını ödeyip geri döndü. İstanbul'da bulunan ve İslam ülkelerinden cihâd-ı ekber için davet edilen ulema ve eşraf ilgisiz kaldı ve bir kısmı dönerken yollarda öldü, bir kısmı müttefik kuvvetlere yakalandı. Çanakkale'de kazma-kürek (hidemât-ı şakka) işlerinde çalıştırıldı. 1919'da Mısırata'da bir İslâm devleti kurulduysa da yaşama şansı yoktu. Libya'da cihâdın başarısızlığının ardından Senusî şeyhi 1920'de Ankara'ya geldi. Milli mücadeleye destek sağlamak için Anadolu'da çeşitli vilayetlerde camilerde vaazlarda bulundu. Şeyh Senusî'nin Anadolu'da bulunması İtalyanları rahatsız edince 1926'da Türkiye'den ayrıldı. Böylece son Osmanlı cihâdî başarısızlıkla tarihe karıştı.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşivler Belgeleri

Archives du Ministeres des Affaires Etrangeres. (MAE)

Vol. 896. Vol. 1662. Vol. 1678. Vol. 1679. Vol. 1697.

Archives Historiques de L'armee de Terre (SHAT).

SHAT, 7 N 723. 7 N 2103. 7 N 2104. 7 N 2106. 16 N 3205. 20 N 1085.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, HR. SYS. K.2411, G.28.

BOA, HSD. C.B. K.4, G.78.

DH.EUM. 6. ŞB. K.2, G.81.

2. Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi.

3. Süreli Yayınlar

Correspondance d'Orient

İleri

Le Temps

Le Journal des Débats

La Croix

L'Asie Française

L'Excelsior

L'Humanité,

L'Europe Nouvelle

La Revue Bleue

Mercure de France,

Revue de Paris,

Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée

Revue des Deux Mondes

Revue du Monde Musulman,

Sebilürreşad

Tanin

4. Araştırma Eserler

Arnoulet, François: “Les Tunisiens et la guerre”, *Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée*, Vol. XXXVIII, no : 38, 1984.

Aydemir, Şevket Süreyya: *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C. II. İstanbul, Remzi Kitabevi, 1971.

Aydın, Yusuf: *Birinci Dünya Savaşı'nda Cihat İlanı ve Orta Doğu*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015.

- Azamat, Nihat: “Ahmed Şerif Senûsî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXVI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Bayar, Celal: *Ben de Yazdım*, C. I., 2. Baskı, İstanbul, Baha Matbaası, 1967.
- Bayur, Yusuf Hikmet: *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 3/2, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- _____ : *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 3/3, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957.
- Carrère, N: “Les raisons de la guerre italo-turque”, *Le Temps*, nr: 19779, 1 septembre 1915.
- Ceyhan, Nesime: *Trablusgarp Hikâyeleri*, İstanbul, Selis Kitaplar, 2006.
- Chatelier, A. Le: “Les adversaires de l’Italie en Tripolitaine”, *La Revue Bleue*, nr: 14, 5 Octobre 1912.
- Cheikh Ali: “Les Italiens en Tripolitaine”, *L’Europe Nouvelle*, nr:9, 28 Février 1920.
- Civinini, Geolfo: “İtalyanlar Trablus’ta ne haldeler?”, *Tanin*, nr: 2760, 19 ağustos 1916.
- Danişmend, İsmail Hami: *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. II., İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1971.
- _____ : *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1972.
- Duboscq, André: “le fiasco de la guerre sainte”, *Le Temps*, nr: 19586, 20 février 1915.
- El-Askeri, Cafer: *İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli*, Yay. Haz. Necdet Fethi Safvet, Çev. Halit Özkan, İstanbul, Klasik Yayınları, 2008.
- Emir Şekip Arslan: *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2006.
- Ertürk, Hüsamettin: *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, Pınar Yayınları, 1964.
- Faguet, Emile: (De l’Académie Fr.), “L’égotisme sacré”, *L’Excelsior*, nr: 1558, 20 Février 1915.
- Ferid, Muhammed: *Mısır Mısırlılarındır, İngiliz İşgaline Karşı Osmanlı Hilafeti*, Çev. Ali Benli-Macit Karagözoğlu, İstanbul, Klasik Yayınları, 2007.
- Gallavresi, Giuseppe: “Les origines et les limites de la neutralité italienne”, *Revue des Deux Mondes*, t. XXIII, 1914.
- Geffroy, Gustave: Léopold-Lacour, Louis Lumet, *La France Héroïque et ses Alliés*, t. I, 1914-1916, Paris, Larousse, 1916.
- Genelkurmay Başkanlığı, *1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal*, Yay. Haz. Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- _____ : *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı, 1914-1918*, C. VI, Ankara, Genelkurmay Yayınları, 1978.
- Guichonnet, Paul: *L’Unité Italienne*, Paris, Que Sais-Je, 1970.
- Hinzeline, Emile: *Histoire Illustré de la Guerre du Droit*, t. II, Paris, Librairie Aristide Quillet, 1916.

- Histoire Universelle Quillet Les Pays et les Peuples Dès Origines à Nos Jours*, (Rédigé par Pierre Rollet et Marcel Renault), t. II, Paris, Librairie Aristide Quillet, 1955.
- Hülagü, Metin: *Panislamizm Osmanlı'nın Son Umudu*, İzmir, Yitik Hazine Yayınları, 2006.
- Kandil, Hasan: *Fethu Darfur, Sene 1916*, İskenderiye, 1356-1937.
- Karabekir, Kazım: *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1960.
- Karabulut, Sezen: "Osmanlı Devleti'nin muhasım devlet politikasına bir örnek: Trablusgarp savaşı ve İzmir'deki İtalyanlar", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2018/2, C. 17, S. 34, s. 185-205.
- Kızıltoprak, Süleyman-Şefattin Deniz: *II. Abdülhamid Zamanında Bir Osmanlı Binbaşısının Gözünden Libya*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020.
- Kızıltoprak, Süleyman: "Mısır Sorunu Çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin Üçlü İttifak'a Yaklaşımı", *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan*, Ersin Embel (ed.), Ankara 2008.
- _____ : *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- _____ : "Krallardan Darbeci Generallere Mısır'ın Siyasal Tarihi", *Akra Sanat Ve Edebiyat Dergisi*, S. 3, 2014.
- _____ : "Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki Son Hamlelerinden Süveys Cephesi ve Son Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'nın Rolü", *Havadis*, 100 Yıl Önce 1914-1915, December 2014.
- _____ : "Sömürgeci Rekabet ve Basın 'Bosphore Egyptien' Olayı, *İslam Öncesinden Çağdağ Türk Dünyasına: Prof. Dr. Gülçin Çandarhoğlu'na Armağan*, (ed.: Ahmet Taşağıl, Hayrunnisa Alan, Abduvahap Kara, Osman Yorulmaz), 2. Baskı, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayını, 2015.
- Koloğlu, Orhan: *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libya'lı Lider*, Ankara, Libya Arap Halk Cemahiriyesi Ankara Halk Bürosu Yayınları, 1981.
- Kral Abdullah: *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?* 8. Baskı, İstanbul, Klasik Yayınları, 2009.
- Kurtcebe, İsrail: *Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Larchain, Michel: "Les revendications coloniales de l'Italie", *L'Europe Nouvelle*, no: 24, 14 Juin 1919.
- Mazade, Charles de: "L'épreuve de l'Unité Italienne", *Revue des Deux Mondes*, t. LXIII, 1866.
- Muhammed Kürdali: *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, Çev. İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Klasik Yayınları, 2006.
- Landau, Jacob M.: *Pan-İslam politikaları*, Çev. Nigar Bulut, İstanbul, Anka Yayınları, 2001.
- M. Larcher, Commandant: *La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale*, Paris, Berger-Lavrault Cie, 1926.

- M. Moukhtar Pacha, Général: *La Turquie, l'Allemagne et l'Europe, Depuis le Traité de Berlin Jusqu'à la Guerre Mondiale*, Paris, Berger-Levrault, 1924.
- Özköse, Kadir: *Muhammed Senûsî Hayatı, Eserleri, Hareketi*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2000.
- Pautremat, Pascal: *La Politique Musulmane de la France au XXe Siècle, De l'Hexagone aux Terres d'Islam, Espoirs, Réussites, Echecs*, Paris, Maisonneuve-Larose, 2003.
- Pehlivanlı, Hamit: “Teşkilat-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da (1914-1918)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 16, S. XLVII, Temmuz 2000.
- Pinon, René: “L'Europe et la Guerre Italo-Turque”, *Revue des Deux Mondes*, t. IX, 1912.
- Polat, Ü. Gülsüm: *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.
- Pomiankowski, Joseph: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, “1914-1918 I. Dünya Savaşı”*, (Çev. Kemal Turan), İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1990.
- Pozzi, Jean: “L'Italia Irredenta”, *Revue des Deux Mondes*, t. XXV, 1915, s. 481-516.
- Rouire: “Les Italiens dans l'Erythrée”, *Revue des Deux Mondes*, t. CXXXIV, 1896.
- Stoddard, Philip H: *Teşkilat-ı Mahsusa*, Çev. Tansel Demirel, 3. Baskı, İstanbul, Arma Yayınları, 2003.
- Şeyhülislam Cemalddinefendizade Ahmed Muhtar: *Halaskar-ı Mübeccelimiz Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, Muhterem Meb'ûslara Arıza*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi. 1339.
- Triaud, Jean Louis: *La Légende Noire de la Sanûsiyya, Une Confrérie Musulmane Saharienne Sous le Regard Français (1840-1930)*, Vol. II, Institut de Recherches et d'études Sur le Monde Arabe et Musulman, Aix-en-Provence, Paris, Edition de la Maison des Sciences de l'Homme, 1995.
- Un Siècle et Demie d'Histoire*, t. III, Editorial Argenton, Strasbourg, Société Anonyme d'édition, 1931.
- Valbert, G: “La France et l'Italie”, *Revue des Deux Mondes*, t. XLV, 1881.
- Vardar, Galip: *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler*, Haz. Nafiz Tansu, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1960.
- Vulliaud, Paul: “Gioberti et l'impérialisme italien”, *Mercure de France*, 15 V 1929.
- Yiğit, Yücel: “Üç Kıta Devleti'nin Çöküşü”, *Çağdaş Türkiye Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara, 2019.
- _____ : “The Teşkilat-ı Mahsusa and World War I”, *Middle East Critique*, Vol. 23, 2014.
- _____ : “Teşkilat-ı Mahsusa'nın Anatomisi”, *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, C. 17, S. 1, Ankara, 2015.